

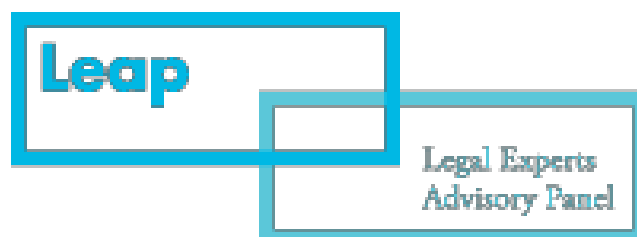
MAPA PUTA ZA PRIMENU INSTRUMENATA ZA PRAKTIČARE:
DIREKTIVA O PRAVU NA INFORMISANJE

PISMO O PRAVIMA

PRAVO NA INFORMISANJE O OPTUŽBAMA

PRAVO NA PRISTUP SPISIMA PREDMETA

SVEDOCI I OSTALI NEOSUMNJIČENI

O FairTrials-u

FairTrialsEurope („FairTrials“) je javna fondacija čije se sedište nalazi u Briselu, koja zastupa pravično suđenje u skladu sa međunarodno priznatim standardima pravde. Naša vizija je svet u kojem se pravo svakog lica na pravično suđenje poštuje, bez obzira na nacionalnost i mesto gde su optuženi.

Fair Trials pomaže ljudima da razumeju i brane svoja prava na pravično suđenje; rešava osnovne uzroke nepravde kroz svoj rad na reformi zakona; i sprovodi ciljne obuke i aktivnosti umrežavanja u cilju pružanja podrške advokatima i ostalim braniocima ljudskih prava u njihovom radu u cilju zaštite prava na pravično suđenje.

Sarađujući sa Savetodavnim panelom za pravne stručnjake (LEAP) - mreža od preko 140 stručnjaka za krivično pravosuđe i ljudska prava uključujući praktičare u oblasti odbrane, NVO-ove i akademike iz 28 država članica EU - Fair Trials je doprineo pregovorima u pogledu usvajanja prve tri direktive na osnovu Mape puta za jačanje proceduralnih prava.

LEAP, podržan od strane Fair Trials-a, sada radi na obezbeđivanju delotvorne primene Direktiva, dalje u skladu sa svojom strategijom *Razvojni put pokreta zaštite prava odbrane na nivou EU* od februara 2015. godine, uključujući kroz obuku stručnjaka, parnicu pred domaćim sudovima, podizanje svesti.

Kontakt

Libby McVeigh

Pravni i politički direktor

Fair Trials International

+44 (0)20 7822 2370

libby.mcveigh@fairtrials.net

Alex Tinsley

Pravni i politički službenik

Fair Trials Europe

+32 (0)2 743 85 93

alex.tinsley@fairtrials.net

Izrazi zahvalnosti

Fair Trials se zahvaljuje članovima LEAP-a, i ostalima koji su učestvovali na našim sastancima okruglog stola stručnjaka, za pružanje informacija na kojima je zasnovan ovaj Priručnik. Takođe se zahvaljujemo bivšim kolegama Fair Trails-a Vera Padberg i Maeve Keenan na njihovom radu na ovom dokumentu.

Uz finansijsku podršku:

**Sufinansira Program za krivično
pravosuđe Evropske komisije**

**CLIFFORD
CHANCE**

SADRŽAJ

UVOD	5
A. UVOD	5
1. Opšte informacije i ostali materijali obuke Fair Trails-a/LEAP-A	5
2. Područje primene ovog Priručnika	6
3. Kako koristiti ovaj Priručnik.....	6
a. Kako je organizovan sadržaj	6
b. Priručnik „Primena prava EU u praksi“	7
c. Upozorenje	7
d. Održavajte korak u primeni Priručnika	7
B. PRE DIREKTIVE: PREGLED NAČELA ECHR-A	7
C. PREGLED DIREKTIVE	9
1. Kratak pregled	9
2. Svrha i ciljevi	11
D. PRIPREMNI RAD ZA PRIMENU DIREKTIVE	12
1. Istraživanje nacionalnog zakonodavstva i prakse u odnosu na Direktivu	12
2. Razgovarajte sa kolegama/advokatskim komorama	13
I – SAOPŠTAVANJE PRAVA OSUMNJIČENIMA	14
A. PROBLEM.....	14
B. ECHR KAO OSNOVA	14
C. RELEVANTNE ODREDBE DIREKTIVE	15
1. Obim obaveze obaveštavanja	15
2. Obaveštenje o pravima	16
a. Obaveštenje o pravima za sva osumnjičena ili okrivljena lica	16
3. Obaveštenje o pravima – uhapšena lica	17
D. PRIMENA DIREKTIVE U PRAKSI	17
1. Preliminarna tačka: Direktiva uređuje obaveštenje, a ne stvarna prava	17
1. Preduzmite mere u trenutku obaveštavanja (ako ste prisutni)	18
a. Prilikom pružanja pomoći osumnjičenom licu	18
b. Kada pomažete svedoku koji postane osumnjičeni	19
2. Osporavanje neuspeha obaveštavanja o pravima	19
a. Primer predmeta	19
b. Utvrđivanje nedelotvornosti obaveštenja	19
i. Oblik i jezik	19
ii. Vreme pružanja obaveštenja	20
iii. Odvaračajuće obaveštenje	21
c. Dokumentovanje povreda	21
d. Utvrđivanje prejudiciranja	22
e. Pozovite se na Direktivu i oblikujte vaš argument	22
DEO II – OBAVEŠTENJE O RAZLOZIMA HAPŠENJA/OPTUŽIVANJA	24
A. PROBLEM.....	24
B. ECHR KAO OSNOVA	24

C.	RELEVANTNE ODREDBE DIREKTIVE	27
D.	PRIMENA DIREKTIVE U PRAKSI	28
1.	Identifikovanje nedostataka u obaveštenju o optužbama	28
a.	Neuspeh kvalifikacije dela	28
b.	Pogrešna kvalifikacija u trenutku ispitivanja	28
c.	Neuspeh navođenja činjeničnih navoda u dovoljnoj meri.....	29
2.	Tražite informacije u trenutku ispitivanja i vodite zapisnik	29
3.	Osporavanje povrede	30
a.	Podsticanje prvostepene instance koja je odredila pritvor na preduzimanje mera	30
b.	Pozivanje na Direktivu i traženje pravnog sredstva za neadekvatno obaveštenje	30
III – PRISTUP SPISIMA PREDMETA		32
A.	PROBLEM.....	32
B.	ECHR KAO OSNOVA.....	32
1.	Pristup spisima predmeta u pretpretresnoj fazi	32
2.	Pristup spisima predmeta radi pripreme za suđenje	34
C.	RELEVANTNE ODREDBE DIREKTIVE	35
D.	PRIMENA DIREKTIVE U PRAKSI	36
1.	Pristup spisima predmeta u trenutku ispitivanja	36
a.	Rasprava o zahtevima člana 7(1)	36
b.	Stav Fair Trials-a: Član 7 (1) zahteva pristup u trenutku ispitivanja.....	36
2.	Pristup spisima predmeta i delotvorno sudsko preispitivanje hapšenja/pritvora	38
a.	Početna tačka: Član 7(1) ne podleže nikakvom odstupanju	39
b.	Osporavanje zakonskog ograničenja prilikom pristupa	39
c.	Osporavanje „odluke tužioca“ o ograničenju	39
3.	Pristup spisima predmeta u pretpretresnoj fazi - bez obzira na pritvor	40
a.	Praznina u sudskoj praksi ECtHR-a	40
b.	Stav Fair Trials-a: Član 7 (2) zahteva pristup pretpretresnom postupku, u zavisnosti od primene izuzetaka koji podležu sudskoj reviziji	40
4.	Pristup spisima predmeta radi pripreme za suđenje	42
IV - SVEDOCI I OSTALI NEOSUMNJIČENI		43
A.	PROBLEM	43
B.	ECHR KAO OSNOVA.....	43
1.	Koncept biti „optužen“	43
2.	Svedoci koji su/postanu osumnjičeni	43
C.	RELEVANTNE ODREDBE DIREKTIVE.....	44
D.	PRIMENA DIREKTIVE U PRAKSI	45
1.	Preliminarna tačka: Očigledno ograničeno područje primene Direktive	45
a.	Tekst člana 2	45
b.	Stav Fair Trials o području primene Direktive.....	46
2.	Utvrđivanje povrede	46
3.	Tražite pravno sredstvo	47
ZAKLJUČAK		48

UVOD

A. UVOD

1. Opšte informacije i ostali materijali obuke Fair Trials-a/LEAP-A

U poslednjoj deceniji države članice EU ostvaruju blisku saradnju u pogledu prekograničnih pitanja, prvenstveno putem evropskog naloga za hapšenje. Takvi sistemi se oslanjaju na međusobno poverenje pravosudnih organa da će svako poštovati prava dotičnih lica, a posebno prava garantovana Evropskom konvencijom o ljudskim pravima („ECHR“).

Međutim, saradnja je narušena činjenicom da pravosudni organi pozvani na međusobnu saradnju, u stvari, nemaju potpuno poverenje u međusobno poštovanje ovih standarda. U cilju jačanja sistema, EU je počela sa nametanjem minimalnih standarda za regulisanje određenih aspekata krivičnog postupka kroz program pod nazivom „Mapa puta“.¹

Iako ove mere imaju svoje poreklo u osiguranju međusobnog poverenja, rezultat je skup direktiva koje obavezuju nacionalne organe u svim predmetima, uključujući sve one koji nemaju prekogranični element. Obuhvataju pravo na tumačenje i prevođenje,² pravo na informisanje,³ i pravo na pristup advokatu⁴ (zajedno, „Direktive“).

Mera o kojoj se raspravlja u ovom Priručniku je Direktiva 2012/13/EU o pravu na informisanje u krivičnom postupku („Direktiva“), koja je trebalo da bude preneti u domaće pravo do 2. juna 2014. godine. Ova mera uređuje pravo osumnjičenog lica na informisanje o njegovim proceduralnim pravima, informacijama o optužbama za koje se tereti i o pristupu spisima predmeta i materijalima u predmetu. Ovaj Priručnik treba da se tumači zajedno sa online video snimkom obuke u produkciji Fair Trials-a.⁵

Pitanje prava na informisanje, posebno u vezi sa načinom i vremenom obaveštavanja osumnjičenog lica o proceduralnim pravima, dobilo je manje pažnje u praksi i obuci praktičara u odnosu na prava na pristup advokatu, te stoga Direktiva objašnjava ove važne zaštite.

Da bi postigla svoju svrhu, advokati se moraju pozivati na Direktivu u pojedinačnim predmetima kako bi osigurali da sudovi podržavaju njene standarde. Ovaj Priručnik je osmišljen kako bi vam pružio praktične savete o primeni Direktive u praksi. Trebalo bi ga tumačiti zajedno sa Priručnikom „Primena prava EU u krivičnoj praksi“ i online video snimkom obuke o Sudu pravde EU.⁶

¹Rezolucija Saveta od 30. novembra 2009. o Mapi puta za jačanje proceduralnih prava osumnjičenog ili okrivljenog lica u krivičnom postupku ([SL2009C295, str. 1](#)).

²Direktiva 2010/64/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 20. oktobra 2010. o pravu na tumačenje i prevođenje u krivičnom postupku, ([SL 2010 L 280, str. 1](#)).

³Direktiva 2012/13 / EU Evropskog parlamenta i Saveta od 22. maja 2012. o pravu na informisanje u krivičnom postupku ([SL2012L142, str. 1](#))

⁴Direktiva 2013/48/EU Evropskog parlamenta i Saveta od 22. oktobra 2013. godine o pravu na pristup advokatu u krivičnom postupku i postupku evropskog naloga za hapšenje, i pravu na informisanje treće strane u slučaju lišavanja slobode i na komunikaciju sa trećom stranom i konzularnim službama tokom lišenosti slobode ([SL2013L290, str. 1](#))

⁵Dostupno na <http://www.fairtrials.org/fair-trials-defenders/legal-training/online-training/>.

⁶Dostupno na <http://www.fairtrials.org/fair-trials-defenders/legal-training/>.

2. Područje primene ovog Priručnika

Ovaj Priručnik nije iscrpan. Obuhvata određena pitanja na koja su ukazali članovi mreže LEAP-a, a koja predstavljaju poseban izazov u vođenju krivične odbrane. Pitanja obuhvataju: (I) obaveštenje o proceduralnim pravima; (II) Obaveštenje o optužbama; (III) Pristup spisima predmeta u određenim fazama; i (IV) primenu Direktive u odnosu na svedoke i druge neosumnjicene.

Mogu nastati i mnoga druga pitanja. Na primer, u vreme pisanja Priručnika, pred CJEU-om je razmatrano⁷ da li Direktiva isključuje pravilo nacionalnog prava kojim se od lica zahteva imenovanje punomoćnika za prijem pismena kada rok za podnošenje žalbe počinje od datuma prijema istih. Postoje mnoga druga potencijalna pitanja, tako da vas ohrabujemo da ovaj Priručnik posmatrate samo kao polaznu tačku.

3. Kako koristiti ovaj Priručnik

a. Kako je organizovan sadržaj

Većina sadržaja Direktive proizlazi iz sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava („**ECTHR**“) i nema sumnje da je jedna od glavnih funkcija Direktive artikulisanje tih standarda kao kodifikovanih normi. Shodno tome, za svako tematsko područje Priručnik razmatra sudsku praksu ECTHR-a kako bi vam pomogao u razumevanju pitanja koja Direktiva navodi.

Zatim razmatramo odredbe same Direktive. Većina odredbi Direktiva ostavlja znatan prostor za tumačenje, međutim u vreme pisanja⁸ Sud pravde EU („**CJEU**“) još uvek nije doneo nijednu odluku zasnovanu na jednoj od njih. Shodno tome, upotrebom alineja u dokumentu pokušali smo da objasnimo pretpostavke, date u pogledu značenja tih odredbi.

Zatim, na osnovu našeg shvatanja Direktive, dajemo konkretne sugestije primene iste u datom predmetu. Ovo uključuje oba praktična koraka (npr. dokumentovanje i osporavanje povrede bitnih odredbi postupka u pretpretresnoj fazi) i pravne korake (npr. pozivanje na Direktivu pred sudom). Radi jasnijeg razlikovanja između ovih različitih nivoa analize:

Odredbe Evropske konvencije o ljudskim pravima i citati iz sudske prakse Evropskog suda za ljudska prava dati su u delu koji je označen žutom bojom, sa jednom graničnom linijom, kako bi se prikazala priroda minimuma primene istih. Prikazane su u kurzivu.

Odredbe prava Evropske Unije ili citati iz sudske prakse Suda pravde Evropske unije dati su u delu koji je označen zelenom bojom, sa dve granične linije, kako bi se prikazala priroda komplementarnosti primene istih, eventualno opsežnija zaštita.

Predlozi Fair Trials-a o primeni Direktive u praksi, dati su u delu koji je označen plavom bojom, sa tri granične linije, kako bi se predstavila primena direktiva u lokalnom pravnom kontekstu. Simbolom „→“ vas unapred obaveštavamo da je u tekstu sadržana sugestija.

⁷Zahtev za prethodnom odlukom od strane Amtsgericht Laufen (Nemačka) podnet 30. aprila 2014. godine-Krivični postupak protiv Gavriilo Covac([OJ2014C253, str. 22](#)).

⁸Ovaj Priručnik objavljen je u martu 2015.

b. Priručnik „Primena prava EU u praksi“

Ovaj Priručnik bi trebalo koristiti zajedno sa Priručnikom „Primena prava EU u praksi“ koji sadrži objašnjenja pretpostavki o pravnom efektu Direktiva. Takođe sadrži opšti uvod u koncept „pozivanje na Direktivu“ kroz oslanjanje na mehanizme pravnih sredstava, kao što su ništavost proceduralnih akata, isključivanje/odbacivanje dokaza i tako dalje.

Prilikom navođenja sugestija „Fair Trials“-a u delu označenom plavom bojom sa tri granične linije, pozivamo se na opšti pristup Direktivama, tako da i vas podstičemo da se pozivate na Priručnik „Primena prava EU u praksi“ u tom pogledu.

b. Upozorenje

Smatramo da je važno naglasiti da je ovaj Priručnik izrađen na osnovu određenih pretpostavki. Kao što je gore navedeno, nastojali smo da ih jasno identifikujemo u glavnom delu teksta. Cilj ovoga je uvažavanje činjenice da mogu postojati i drugi stavovi, i osiguranje da ste svesni da su to zaključci iza kojih ćete svesno stajati ukoliko ćete ih koristiti na sudu.

Priručnik je takođe izrađen u saradnji sa advokatima iz svih država članica EU. Neminovno je da ne može pokriti sve pojedinačne varijacije u krivičnom postupku različitih država članica EU (iako koristi primere na nacionalnom nivou kako bi se pitanje stavilo u određeni kontekst). Pored toga, ne mogu se uzeti u obzir postojeće profesionalne tradicije i deontološka pravila uspostavljena od strane nacionalnih ili regionalnih advokatskih komora. Zbog toga ćete morati da prilagodite naše sugestije kako biste mogli da ih primenite u lokalnom kontekstu.

c. Održavajte korak u primeni Priručnika

Uz gore navedeno, podstičemo vas na primenu koraka iz ovog Priručnika, isprobajte argumente koje predlažemo i obavestite nas o vašem napretku kontaktirajući nas putem kontakata navedenih u predgovoru. Očekujemo proces učenja nakon jedne ili dve godine od roka za sprovođenje direktiva i biće nam drago da nas obavestite o svom iskustvu i stečenom znanju.

B. PRE DIREKTIVE: PREGLED NAČELA ECHR-A

Direktiva obuhvata određene oblasti prava odbrane koja su - do određene mere - obuhvaćena sudskom praksom EctHR-a. Uvodom skrećemo vašu pažnju na sledeće ključne segmente sudske prakse prema članovima 5. i 6. EctHR-a. Specifični predmeti u okviru svake grupe ispitani su u daljem tekstu Priručnika, ali vas takođe podstičemo da istraživanje vršite i samostalno.

Član 6, sudska praksa u pogledu „optuženog“: *Predmeti potvrđuju da lice stiče pravo na garancije u skladu sa članom 6. u trenutku kada je „optuženo“, što se tumači u smislu trenutka u kojem postane svesno da je osumnjičeno ili kada su interesi lica bitno pogođeni, što može nastati kada postoje dokazi da su počinili delo.⁹*

⁹Predmet [Bandeltov protiv Ukrajine](#), pred. br. 23180/06 (Presuda od 31. oktobra 2013), stav 56.

Član 6, sudska praksa u pogledu obaveštavanja o pravima: Načela utvrđena u ovim predmetima¹⁰ ukazuju na potrebu za jasnim obaveštavanjem (odvojeno) o pravima na ćutanje i pravnoj pomoći u trenutku hapšenja,¹¹ na način koji omogućava osumnjičenom licu da ih razume i ostvaruje svoja prava. Postoji sugestija da je usmeno obaveštenje nedovoljno u nekim predmetima, a sudska praksa ukazuje na potrebu da se u obzir uzmu specifične karakteristike pojedinca (npr. godine starosti).¹²

Član 5/6, sudska praksa u pogledu obaveštenja o optužbama: Predmeti sugeriraju da osumnjičeni mora biti svestan optužbi u trenutku ispitivanja u pretpretresnoj fazi.¹³ Odvojene linije sudske prakse se odnose na prekvalifikaciju krivičnih dela u različitim fazama postupka, npr. u žalbenom postupku; načela zahtevaju da odbrana bude obaveštena o promenama u kvalifikaciji na način da je moguća delotvorna priprema odbrane; promene u kvalifikaciji, čak i ako su izvršene od strane suda bez pozivanja na argumente, su prihvatljive pod uslovom da se takva prekvalifikacija mogla očekivati.¹⁴

Član 6, sudska praksa u pogledu pristupa spisima predmeta: U pretresnoj fazi, sudska praksa se obično odnosi na zadržavanje informacija na osnovu javnog reda, a sudska praksa predviđa balansiranje interesa.¹⁵ U pretpretresnoj fazi postoji veliki broj predmeta koji se odnose na navodno prejudiciranje nametnuto odbrani praktičnim ograničenjima pristupa spisu predmeta pre suđenja, sprečavajući pripremu suđenja.¹⁶ U fazi početnih policijskih ispitivanja postoji otvoreno pitanje da li član 6. zahteva obezbeđivanje određenog materijala predmeta; jedna presuda sugerirala da bi to mogao biti slučaj¹⁷ međutim, uopšteno, ova oblast nije dovoljno istražena.

Član 5, sudska praksa u pogledu pristupa spisima predmeta: Sudska praksa koja se odnosi na član 5 (4) ECHR-a primenjuje načelo „jednakosti oružja“ izvučeno iz zahteva člana 6. za pravičnim suđenjem prilikom pritvora i u postupku donošenja odluke, zbog prirode ozbiljnosti sporne odluke. Ne moraju se otkriti svi dokumenti, ali oni koji su potrebni da se ospori zakonitost pritvora moraju biti obezbeđeni.¹⁸

¹⁰ [Zaichenko protiv Rusije](#) pred. br. 39660/02 (Presuda od 18. februara 2010), stav 38; [Pishchalnikov protiv Rusije](#) pred. br. 7025/04 (Presuda od 24. septembra 2009), stav 71. [Stojkovic protiv Francuske i Belgije](#), pred. br. 25303/08 (Presuda od 27. oktobra 2011) (samo Francuska), stav 54; [Panovits protiv Kipra](#), pred. br. 4268/04 (Presuda od 11. decembra 2008), stav 65.

¹¹ Predmet [Salduz protiv Turske](#), pred. br. 36391/02 (Presuda od 27. novembra 2008), stavovi 50-55.

¹² [Panovits protiv Kipra](#), kako je navedeno u fusnoti 10, stavovi 67, 73.

¹³ Predmet [Mattoccia protiv Italije](#) pred. br. 23969/94 (Presuda od 25. jula 2000), stavovi 63-64.

¹⁴ Predmet [I.H.i soatali protiv Austrije](#), pred. br. 42780/98 (Presuda od 20. aprila 2006), stavovi 36-38.

¹⁵ Predmet [Jasper protiv Ujedinjenog kraljevstva](#), pred. br. 27052/95 (Presuda od 16. februara 2000), stav 52.

¹⁶ Predmet [Iqlin protiv Ukrajine](#) pred. br. 39908/05 (Presuda od 12. januara 2012), stav 60; Predmet [Vyerentsov protiv Ukrajine](#), pred. br. 20372/11, (Presuda od 11. aprila 2013), stavovi 73-76; predmet [Öcalan protiv Turske](#), pred. br. 46221/99, (Presuda od 12. maja 2005), stav 142.

¹⁷ Predmet [Sapan protiv Turske](#), pred. br. 17252/09 (Presuda od 20. septembra 2011), stav 21

¹⁸ Predmet [Lamy protiv Belgije](#), pred. br. 10444/83, (Presuda od 30. marta 1989), stav 29; Predmet [Schops protiv Nemačke](#), pred. br. 25116/94 (Presuda od 13. februara 2001), stav 44.

C. PREGLED DIREKTIVE

1. Kratak pregled

Odredba	Šta obuhvata	Posebni aspekti
Član 1	Predmet	<ul style="list-style-type: none">• Utvrđuje pravila o pravu na informisanje osumnjičenog ili okrivljenog lica o njegovim pravima u krivičnom postupku i optužbama protiv njega.• Primenuje se i na predmete Evropskog naloga za hapšenje.
Član 2	Područje primene	<ul style="list-style-type: none">• Primenuje se od trenutka kada „nadležni organi obaveste lice... službenim obaveštenjem ili na neki drugi način, da je osumnjičeno ili okrivljeno za činjenje krivičnog dela do okončanja postupka“.• Kada se prekršaji sankcionišu administrativno, a žalbeni postupak se vodi pred sudom, Direktiva se primenuje samo na sud
Član 3	Pravo na informisanje o pravima	<ul style="list-style-type: none">• Pravo osumnjičenog ili okrivljenog lica da mu se odmah pruže informacije o proceduralnim pravima, uključujući:<ul style="list-style-type: none">○ pravo na pristup advokatu;○ pravo na besplatan pravni savet i uslovi za dobijanje takvog saveta;○ pravo na informisanje o optužbama;○ pravo na tumačenje i prevođenje; i○ pravo na ćutanje. <p>Informacije se daju u usmenom i pisanom obliku, na jednostavnom i pristupačnom jeziku, uzimajući u obzir potrebe osumnjičenih/lica.</p>
Član 4	Obaveštenje o pravima prilikom hapšenja	<ul style="list-style-type: none">• Osumnjičeno ili okrivljeno lice, koje je uhapšeno ili se nalazi u pritvoru, ima pravo dobijanja pisma o pravima. Lice treba biti u mogućnosti da pročita pismo i da zadrži isto tokom trajanja pritvora.• Pismo o pravima sadrži informacije o sledećim pravima:<ul style="list-style-type: none">○ pravo na pristup spisu predmeta;○ pravo na obaveštavanje konzularnih organa i jednog lica;○ pravo na pristup hitnoj medicinskoj pomoći; i○ najveći mogući broj sati tokom kojih lice može biti lišeno

		<p>slobode pre izvođenja pred pravosudni organ.</p> <ul style="list-style-type: none"> • Informacije o osporavanju zakonitosti hapšenja; dobijanje preispitivanja odluke o pritvoru; ili podnošenje zahteva za privremeno puštanje na slobodu. • Izrađeno je na jednostavan i razumljiv jezik. • Osumnjičeno ili okrivljeno lice dobija pismo u pisanom obliku na jeziku koji razume. • Primer modela je dat u Aneksu 1.
Član 5	Pismo o pravima u postupku zasnovanom na Evropskom nalogu za hapšenje	<ul style="list-style-type: none"> • Lice koje e uhapšeno zbog izvršenja Evropskog naloga za hapšenje odmah dobija odgovarajuće obaveštenje o pravima u cilju osiguranja pravičnosti postupka i delotvornog ostvarivanja prava odbrane. • Primer modela je dat u Aneksu 2.
Član 6	Pravo na informisanje o optužbama	<ul style="list-style-type: none"> • Osumnjičeno ili okrivljeno lice ima pravo na informisanje o krivičnom delu za koje se sumnjiči ili optužuje da je počinio. • Lice koje je uhapšeno ili pritvoreno treba biti informisano o razlozima za njegovo hapšenje ili pritvaranje. • Obezbeđivanje da su pružene detaljne informacije, barem na sudu, o optužbama, uključujući prirodu i pravnu kvalifikaciju krivičnog dela, kao i prirodu učešća okrivljenog. • O svakoj promeni u datim informacijama treba odmah obavestiti osumnjičeno ili okrivljeno lice.
Član 7	Pravo pristupa materijalima predmeta	<ul style="list-style-type: none"> • Dokumenti koji su od suštinskog značaja za delotvorno osporavanje zakonitosti hapšenja ili pritvora trebaju biti dostupni uhapšenom licu ili njegovom advokatu. • Garantovan pristup barem svim materijalnim dokazima koji se nalaze u posedu nadležnih organa okrivljenom licu ili njegovom advokatu kako bi se osigurala pravičnost postupka. • Pristup materijalima se odobrava blagovremeno kako bi se omogućilo delotvorno ostvarivanje prava odbrane, a najkasnije nakon podnošenja optužnice sudu. • Ne dovodeći u pitanje zahtev koji se odnosi na dokumenta koja su od suštinskog značaja za osporavanje pritvora, pristup može biti odbijen ako bi isti vodio do ozbiljne opasnosti po život ili osnovna prava drugog lica ili zaštite javnog interesa.

		<ul style="list-style-type: none"> • Odluku o odbijanju pristupa određenim materijalima mora doneti pravosudni organ ili se u najmanju ruku mora podvrgnuti sudskoj reviziji.
Član 8	Vođenje evidencije i pravna sredstva	<ul style="list-style-type: none"> • Kada se informacije pružaju osumnjičenom ili okrivljenom licu, o tome se vodi evidencija u skladu sa postupkom evidentiranja. • Pravo osporavanja mogućeg propuštanja ili odbijanja nadležnih organa da pruže informacije.
Član 9	Osposobljavanje	<ul style="list-style-type: none"> • Zahtev za osposobljavanje „sudija, tužilaca, policije i zaposlenih u pravosuđu“ o pravu na informisanje.
Član 10	Klauzula o ograničavanju ili odstupanju	<ul style="list-style-type: none"> • Direktiva ne ograničava zaštitu koja proizlazi iz međunarodnog ili nacionalnog prava kojima se pruža viši nivo zaštite.

2. Svrha i ciljevi

U delovima I-IV u daljem tekstu, obuhvatićemo materijalne zahteve Direktive. Međutim, već u uvodnom delu bi bilo značajno razmatrati opšte ciljeve Direktive, jer pruža informacije o načinu na koji se sve materijalne odredbe tumače. Preambule – koje same po sebi ne uspostavljaju obaveze, ali pomažu u tumačenju obaveza iz Direktive – obezbeđuju opšte formulacije:

„(14) Ova Direktiva(...)utvrđuje zajedničke minimalne standarde koji se primenjuju u oblasti informacija o pravima lica i o optužbama protiv lica osumnjičenog ili okrivljenog da je počinilo krivično delo(...). Ova Direktiva se zasniva na pravima utvrđenim u Povelji, a posebno na njenim članovima 6, 47. i 48, i na osnovu članova 5. i 6. ECHR-a, kako ih tumači Evropski sud za ljudska prava.“

...

„(33) Odredbe ove Direktive koje odgovaraju pravima garantovanim ECHR-om ili Poveljom trebalo bi tumačiti i sprovoditi u skladu sa tim pravima, kako se tumače u sudskoj praksi Evropskog suda za ljudska prava (...).“

Ove preambule odražavaju opšti smisao Priručnika u nadovezivanju i konsolidaciji prava koja proizlaze iz ECHR-a kako se tumače od strane ECtHR-a. Zbog toga, u ovom Priručniku, pružamo relevantna načela sudske prakse ECHR-a kako bi prikazali poreklo direktive. Međutim, Direktiva je jasnija, lakša za korišćenje i takođe može pružiti robusniju zaštitu od ECtHR-a, tako da vas ohrabujemo da vaše argumente zasnivate na samoj Direktivi kao pravilo. Ostale preambule, se zatim odnose na specifična prava u Direktivi koja su obuhvaćena ovim Priručnikom, u nekim predmetima ove preambule su i razrađene na osnovu tih prava.

D. PRIPREMNI RAD ZA PRIMENU DIREKTIVE

Pre razmatranja praktičnih situacija u kojim biste možda želeli da se pozovete na Direktivu, preporučljivo je da sprovedete osnovni preparni rad kako biste osigurali da u vidu imate odgovarajuće pravne i druge materijale prilikom pristupanja pitanjima iz Direktive.

1. Istraživanje nacionalnog zakonodavstva i prakse u odnosu na Direktivu

Proces tumačenja i prevođenja u vašoj jurisdikciji može biti sekundarne prirode za vas kao advokata. Međutim, vredi napraviti korak unazad i ponovo ispitati zakonodavnu i praktičnu situaciju u odnosu na Direktivu. Moguće je da je nedavno došlo do novih izmena u sprovođenju Direktive, pa bi stoga bilo korisno pregledati relevantne odredbe iz perspektive zahteva Direktive, s obzirom na to da bi vam to moglo pomoći da formirate inicijalno mišljenje o tome gde se mogu pojaviti problemi usklađenosti.

Koristite sve sisteme dostupne u vašem nacionalnom sistemu za identifikaciju relevantnih odredbi. Iz perspektive EU, postoji sistematičan (ali nesavršen) način za identifikaciju relevantnog zakonodavstva kroz bazu podataka „Eur-Lex“ koja čuva ili sadrži linkove ka celokupnom zakonodavstvu EU i sudskoj praksi i u poslednje vreme sve više sadrži linkove ka nacionalnim zakonima i sudskoj praksi takođe. U daljem tekstu je dat kratak pregled korišćenja ovog sistema u cilju pronalazanja zakonodavstva kojeg vlada vaše države članice smatra usklađenim sa Direktivom:

- ➔ Identifikujte relevantni nacionalni zakon
- Idite na <http://eur-lex.europa.eu> i izaberite jezik;
- U odeljku „pronađite rezultate po broju dokumenta“ (ili ekvivalent na vašem jeziku) u polju „Godina“ ukucajte „2012“ i „13“ u polju „Broj“ i kliknite na polje „Direktiva“ (pretraga Direktive 2012/13/EU);
- Na ovaj način ćete dobiti link sa punim nazivom Direktive. Kliknite na isti;
- Na ekranu ćete videti tekst direktive i tabele sa linkovima za više jezičkih verzija. Iznad toga, postoje tabulatori, od kojih se jedan naziva „Povezani dokumenti“ (ili ekvivalent na vašem jeziku). Kliknite na isti;
- Niže na stranici ćete videti opciju „Prikaži nacionalne mere sprovođenja: NIM“, link za zakone za sprovođenje svake zemlje. Kliknite na isti;
- Skrolujte rezultate sve dok ne vidite ime vaše države članice kao „autora“, sa naslovom dotičnog zakonodavstva. Rezultati će uključiti nove mere sprovođenja i reference na stare zakone koji obuhvataju relevantnu temu. Skrolujte nadole i pronađite unose koji su relevantni za vašu zemlju.

Predlažemo da pregledate svoje nacionalno zakonodavstvo, imajući u vidu shvatanje kako isto funkcioniše u praksi, kako biste utvrdili kako se Direktiva primenjuje u praksi u vašoj jurisdikciji. Ključna pitanja koja bismo predložili su:

- ➔ Istraživanje nacionalnog prava i postupak u odnosu na Direktivu
Obaveštenje o pravima
- Na koji način se osumnjičeno ili okrivljeno lice obaveštava o svojim pravima?
- Da li se isti proces koristi za lica koja su uhapšena i koja nisu uhapšena?

- Kada uhapšeno lice dobija pisano obaveštenje o svojim pravima, ako im se isto uopšte daje? Da li je to zapisnik usmenog obaveštenja ili je to odvojeni dokument? Da li je to obaveštenje pruženo pre ispitivanja i da li je dotičnom licu omogućeno da zadrži isto? Da li je tekst lak za razumevanje? Da li je dostupan prevod za lice koje nije državljanin zemlje u kojoj je uhapšeno?

Obaveštenje o optužbama

- Koje informacije osumnjičeno lice dobija nakon hapšenja? U kom obliku je ovo obaveštenje dato?
- Koji podaci o sumnji su pruženi u trenutku hapšenja u vezi sa (i) delima za koje je lice osumnjičeno da je počinilo; i (ii) pravnom kvalifikacijom ovih dela? Razmislite šta se zahteva zakonom, a šta je primenjeno u praksi.

Pristup spisima predmeta

- Da li su dopunski materijali dostavljeni sa optužbom u trenutku ispitivanja? Ko donosi ovu odluku? Da li je ovo sudski kontrolisano?
- Da li su materijali obezbeđeni tokom istražne faze pre samog suđenja? Koja ograničenja se primenjuju? Ko donosi odluku? Da li je ovo sudski kontrolisano?
- Da li postoje posebne odredbe kojima se uređuje pitanje pristupa dokumentima u kontekstu odluka o pritvoru/hapšenju?

2. Razgovarajte sa kolegama/advokatskim komorama

Velika je verovatnoća da Direktiva, i verovatno nacionalne mere sprovođenja, neće odmah biti poznate svim zainteresovanim stranama. Međutim, kada je više advokata svesno mera i kada je više njih u potrazi za načinima da se na iste pozove, policija i sudovi će uočiti ponavljanje ovih argumenata. Ovo će uticati na nemogućnost ignorisanja pitanja i povećaće kredibilnost argumenata zasnovanih na Direktivi. Predlažemo sledeće:

➔ Raširite vest:

- Istražite da li su lokalne/nacionalne advokatske komore upoznate sa postojanjem bilo kakvih informacija, resursa ili inicijativa koje se odnose na ova pitanja. Ako nisu, predložite istraživanje istih.
- Prosledite ovaj Priručnik pravnim mrežama i advokatskim komorama.

Diskusija o direktivama i načinu primene istih je novi ključni deo strategije sprovođenja izrađene od strane LEAP-a. U tom kontekstu, član savetodavnog odbora LEAP-a za Portugaliju, Vania Costa Ramos, je pisao o primeni Direktive u portugalskoj krivičnoj praksi i mi vas podstičemo da pročitate prevod na engleskom jeziku koji smo mi učinili dostupnim.¹⁹ Ukoliko ste napisali nešto za šta mislite da bi moglo pomoći kolegama u drugim državama članicama, molimo vas da nas kontaktirate.

¹⁹Vania Costa Ramos, „Primena prava EU u krivičnoj praksi“, Prevod na engleskom jeziku omogućio Fair Trials, dostupno na <http://www.fairtrials.org/publications/article-the-use-of-european-law-in-criminal-proceedings/>.

I – SAOPŠTAVANJE PRAVA OSUMNJIČENIMA

A. PROBLEM

Bićete veoma dobro upoznati sa značajem da osumnjičeno lice bude informisano o svojim pravima u početnoj fazi postupka. Na primer, ako klijent zna da ima pravo na ćutanje i da to ne može - u većini zemalja - da bude iskorišćeno protiv njega, to može sprečiti davanje izjave klijenta koja bi mogla da inkriminiše istog. Jednako važno, ako ne i još važnije, ako je osumnjičenom licu pružena informacija o njegovom pravu na pravni savet i to lice razume da pozivanje na to pravo ne utiče negativno na njegovu situaciju, postoji veća verovatnoća da će uživati i druga prava, pre svega pravo na ćutanje i pravo na tumačenje, ako je potrebno.

Direktiva odgovara na problem nedelotvornog obaveštavanja o pravima. Komisija je u vezi sa ovom Direktivom izjavila da su u mnogim krivičnim postupcima, od 8 miliona u EU svake godine, osumnjičeni upoznati usmenim putem samo o svojim pravima na odbranu, na tehničkom i nerazumljivom jeziku, ili uopšte nisu informisani o svojim pravima.²⁰

Ovaj nedostatak ima ozbiljne implikacije na strategiju odbrane, verovatnoću osude i osporavanje pritvora. Svako ko je uhapšen i/ili ispitivan od strane policije se nalazi u stresnoj situaciji i u naročito ranjivom stanju. Neuspeh delotvornog informisanja osumnjičenog lica o njegovim pravima na način kojim se osigurava njegovo razumevanje znači da on nije upoznat sa njima i nije spreman da ih iskoristi. Sastanci održani od strane Fair Trials-a u poslednjih nekoliko godina su otkrili veliki broj problema:

- Pisana obaveštenja o proceduralnim pravima data osumnjičenom licu su često izrađena upotrebom složene pravne terminologije (ponekad jednostavno reprodukcijom odredbe zakona o krivičnom postupku) koju mnoga osumnjičena lica teško razumeju;
- Pravo na ćutanje se često saopštava u uslovima koji čine njegovo korišćenje neprivačnim. Pravo se može izraziti kao pravo na „odbijanje davanja odgovora na pitanja“, a pismo (kao što je primer u Austriji od novembra 2014. godine) može skrenuti pažnju na moguće štetne posledice, kao što je povećana mogućnost pritvora ili propuštanje prilika za objašnjenjem nečije nevinosti;
- Lice dobija obaveštenje o pravima samo kada je formalno osumnjičeno /uhapšeno/stavljeno pod istragu; u nekim predmetima, lica koja se ispituju kao svedoci su zapravo pod sumnjom, ali nisu obaveštena o svojim pravima i mogu dati odgovore koji utiču na tok postupka.
- Neuspeh obaveštavanja lica o njegovim pravima na delotvoran način znači da se osumnjičeno lice „odriče“ svojih prava na ćutanje i advokata bez dovoljno razumevanja šta ta prava predstavljaju, što dovodi do sumnje da li je do „odricanja“ od prava došlo na svestan i nedvosmislen način.

B. ECHR KAO OSNOVA

U svojoj sudskoj praksi iz člana 6(1) i (3)(c), koji se odnosi na pravo na ćutanje i pravo na pravnu pomoć, ECtHR je u više navrata komentarisao pružanje informacija osumnjičenom licu o njegovim pravima. Ovo se generalno javlja na osnovu njegove sudske prakse u pogledu „odricanja“ od ovih prava, za koje sudska praksa ukazuje da je validno samo ako je svesno urađeno:

²⁰ Evropa, 3. decembra 2010, Pismo o merama B: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-10-1652_en.htm?locale=en

„Ni tekst ni priroda člana 6. ne sprečavaju lice da se slobodnom voljom, bilo izričito ili prećutno, odrekne prava na garancije pravičnog suđenja. Međutim, ukoliko je to efektivno za svrhe Konvencije, odricanje od prava se mora uraditi na nedvosmislen način i uz minimalne zaštitne mere (...) Odricanje od prava, nakon pozivanja na isto, ne mora biti samo dobrovoljno, već takođe mora da predstavlja svesno i odricanje od prava zasnovano na informacijama. Pre nego što se za okrivljeno lice može reći da se implicitno, svojim ponašanjem, odreklo važnih prava iz člana 6, mora se pokazati da je razumno moglo predvideti koje su posledice njegovog ponašanja (...).²¹

Kada proceduralna prava nisu delotvorno prenesena osumnjičenom licu, ECtHR zaključuje da odricanje nije delotvorno, jer smatra da odluka o odricanju od prava nije doneta na dovoljno informisanoj osnovi. Shodno tome, oslanjanje na izjave dobijene u tom kontekstu predstavlja dovođenje u pitanje pravičnosti postupka u celini. Sud je ukazao na različite faktore, kako objektivne tako i subjektivne, vezane za obaveštavanje o pravima koja utiču na validnost odricanja od prava na pristup advokatu i braniocu:

- Činjenica da je pravo saopšteno na jeziku koji osumnjičeno lice ne govori, bez pomoći tumača.²²
- Činjenica da je obaveštenje dato samo usmeno, u obliku standardnog upozorenja (koje jedva služi svrsi upoznavanja osumnjičenog lica sa sadržajem prava);²³
- „Stresna situacija“ i „brzi niz događaja“ dovode do ispitivanja osumnjičenog lica;²⁴
- „Izvesna zbunjenost“ osumnjičenog lica u trenutku ispitivanja;²⁵
- Uzrast osumnjičenog;²⁶
- Nivo pismenosti osumnjičenog lica;²⁷
- Upoznatost sa postupkom policije;²⁸ i
- Zavisnost od droge osumnjičenog.²⁹

C. RELEVANTNE ODREDBE DIREKTIVE

1. Obim obaveze obaveštavanja

Direktiva zahteva da informacije o pravima budu saopštene licu koje je osumnjičeno ili okrivljeno u krivičnom postupku. Izabrana tema (kao i u drugim Direktivama) čije je područje primene potrebno definisati je, međutim, u određenoj meri problematična. Član 2(1) predviđa:

²¹Predmet [Saman protiv Turske](#) pred. br. 35292/05 (Presuda od 5. aprila 2011).

²²[Saman protiv Turske](#), kako je navedeno u fusnoti 21, stav 35.

²³[Panovits protiv Kipra](#), kako je navedeno u fusnoti 10, stav 74.

²⁴[Zaichenko protiv Rusije](#), kako je navedeno u fusnoti 10, stav 55.

²⁵[Stojkovic protiv Francuske i Belgije](#), kako je navedeno u fusnoti 10, stav 53.

²⁶[Panovits protiv Kipra](#), kako je navedeno u fusnoti 10, stav 67.

²⁷Predmet [Kaciu i Kotorri protiv Albanije](#), pred. br. 33192/07 i 33194/07 (Presuda od 25. jun 2013), stav 120.

²⁸[Pishchalnikov protiv Rusija](#), kako je navedeno u fusnoti 10, stav 80.

²⁹Predmet [Plonka protiv Poljske](#), pred. br. 20310/02 (Presuda od 31. marta 2009), stav 38.

„1. Ova Direktiva se primenjuje od trenutka kada nadležna tela država članica obaveste lice da je osumnjičeno ili okrivljeno za činjenje krivičnog dela.”

Ovo pokreće pitanje u vezi sa zaštitom koju Direktiva daje licu za koje organi imaju razloga da veruju da je počinilo krivično delo, ali koje nije „svesno“ da je osumnjičeno ili okrivljeno. Ovo je obuhvaćeno odeljkom o svedocima u daljem tekstu ovog Priručnika (videti deo IV).

2. Obaveštenje o pravima

a. Obaveštenje o pravima za sva osumnjičena ili okrivljena lica

Sva osumnjičena i okrivljena lica - uhapšena ili ne - imaju pravo da budu obavestena o svojim pravima. Relevantna odredba je član 3(1) koji predviđa:

„1. Države članice osiguravaju da se osumnjičenim i okrivljenim licima odmah pruže informacije barem o sledećim proceduralnim pravima, kako se primenjuju prema nacionalnom pravu, kako bi im se omogućilo delotvorno ostvarivanje tih prava:

- (a) pravo na pristup advokatu;
- (b) pravo na besplatan pravni savet i uslovi za dobijanje takvog saveta;
- (c) pravo na informisanost o optužbama u skladu sa članom 6;
- (d) pravo na tumačenje i prevođenje;
- (e) pravo na ćutanje.

2. Države članice osiguravaju da se informacije pružene u skladu sa stavom 1. daju usmeno ili u pisanom obliku, na jednostavnom i razumljivom jeziku, uzimajući u obzir posebne potrebe ugroženih osumnjičenih ili okrivljenih lica.”

Dodatni podaci o vremenu su obezbeđeni u Preambuli 19, koja predviđa:

„(19) Nadležni organi bi, bilo usmenim ili pisanim oblikom, trebali odmah informisati osumnjičeno ili okrivljeno lice o tim pravima, kako se ona primenjuju prema nacionalnom pravu, a koja su od ključnog značaja za osiguravanje pravičnosti postupka, kako je predviđeno ovom Direktivom. Kako bi se omogućilo praktično i delotvorno ostvarivanje tih prava, informacije bi tokom postupka trebalo pružati odmah, a najkasnije pre prvog formalnog ispitivanja osumnjičenih ili okrivljenih lica od strane policije ili od strane drugog nadležnog organa.

Primetićete da je naglasak na osiguravanju da se prava delotvorno prenose, kako bi se omogućilo njihovo ostvarivanje: informacije o pravima se trebaju pružiti „odmah“, „kako bi se omogućilo delotvorno ostvarivanje tih prava“; jezik mora biti „jednostavan i pristupačan jezik“ uzimajući u obzir posebne potrebe osumnjičenog lica. Odredbe takođe zahtevaju pružanje informacija „najkasnije pre prvog zvaničnog ispitivanja“, izraz koji predstavlja poteškoće iz istog razloga koji je prethodno naveden u vezi sa članom 2(1): ispitivanje se može izvršiti pre formalnog obaveštavanja o sumnji.

3. Obaveštenje o pravima – uhapšena lica

Glavna inovacija Direktive je uspostavljanje pozitivne obaveze država članica da uhapšenom licu daju „pismo o pravima“ koje objašnjava njegova prava. Član 4. predviđa:

„1. Države članice osiguravaju da osumnjičeno i okrivljeno lice koje je uhapšeno ili pritvoreno odmah dobije pismo o pravima. Daje mu se mogućnost da pročita pismo o pravima i isto sme zadržati u svom posedu svo vreme dok mu je sloboda oduzeta.

2. Osim informacija navedenih u članu 3, pismo o pravima iz stava 1. ovog člana sadrži informacije o sledećim pravima, kako se ona primenjuju prema nacionalnom pravu:

(a) pravo na pristup spisima predmeta;

(b) pravo na obaveštavanje konzularnih organa i jednog lica;

(c) pravo na pristup hitnoj medicinskoj pomoći; i

(d) najveći mogući broj sati ili dana za vreme kojih osumnjičeno ili okrivljeno lice može biti lišeno slobode pre izvođenja pred pravosudni organ.

3. Pismo o pravima takođe sadrži osnovne informacije o svakoj mogućnosti osporavanja zakonitosti hapšenja prema nacionalnom pravu; dobijanje preispitivanja odluke o pritvoru; ili podnošenja zahteva za privremeno puštanje na slobodu.

4. Pismo o pravima se izrađuje na jednostavnom i razumljivom jeziku. Primer obrasca pisma o pravima naveden je u Aneksu I.“

Više detalja je dato u Premabuli 22:

„Ako je osumnjičeno ili okrivljeno lice uhapšeno ili pritvoreno, informacije o važećim proceduralnim pravima bi trebalo pružiti putem *pisanog pisma o pravima koje je izrađeno na razumljiv način kako bi se pomoglo tom licu da razume svoja prava*.“
(naglasak dodat)

Ponovo naglašavamo, tekst Direktive ukazuje da je uloga pisma o pravima olakšavanje razumevanja proceduralnih prava. Takođe ukazujemo da „mogućnost čitanja pisma o pravima“ ima malo smisla ako nije pročitano u smislu ideje sadržane u Preambuli 19, odnosno, da se to treba omogućiti pre ispitivanja. Ovo su teme koje ćemo razmotriti u daljem tekstu.

D. PRIMENA DIREKTIVE U PRAKSI

1. Preliminarna tačka: Direktiva uređuje obaveštenje, a ne stvarna prava

Direktiva ne uređuje suštinu prava na ćutanje, branioca itd, što je potrebno urediti nacionalnim pravom, jer to može biti predmet obaveza drugih direktiva (tj. Direktiva 2010/64/EU o pravu na tumačenje i prevođenje, Direktiva 2013/48/EU o pravu na pristup advokatu, itd.). Međutim, Direktiva nameće standarde koji se odnose na način pružanja informacija o takvim pravima, ako postoje u nacionalnom pravu.

Kao što je prikazano, zahtev za delotvornim saopštavanjem prava proizlazi iz sudske prakse ECtHR-a kao nužna posledica svakog odricanja od prava: lice mora biti informisano o svojim pravima kako bi njegovo odricanje od tih prava bilo validno i kako bi njegove izjave mogle biti upotrebljene protiv njega. Prema tome, Direktiva osigurava da se ne dovodi u pitanje krivični postupak zbog nedostatka svesti o proceduralnim pravima, konkretno kroz nesmotreno odricanje od prava, kao što je garantovanje prava na pravično suđenje, pretpostavka nevinosti i pravo na odbranu, koja su zaštićena članovima 47. i 48. Povelje, od strane osumnjičenog lica koji nema svog zastupnika.

1. Preduzmite mere u trenutku obaveštavanja (ako ste prisutni)

Osiguravanje poštovanja Direktive podrazumeva dve stvari: (i) nastojanje da se osigura usklađenost sa istom u trenutku obaveštavanja, i (ii) traženje pravnog sredstva ako usklađenost sa istom nije osigurana u trenutku obaveštavanja. Moguća potreba za traženjem pravnog sredstva u kasnijoj fazi znači da morate biti pažljivi u smislu dokumentovanja postojanja povrede odredbi Direktive, tako da se možete pozivati na povredu odredbi Direktive na sudu.

a. Prilikom pružanja pomoći osumnjičenom licu

Prava vrednost pisma o pravima je obezbeđivanje zaštite za klijenta koji nema zastupnika od neadekvatnog odricanja od njegovog prava na branioca i ćutanje. Da li činjenica da ste prisutni, u policijskoj stanici, ne negira bilo koje pitanje u pogledu obaveštenja o pravu? Na kraju, ako ste prisutni, da li je to zbog toga što se osumnjičeno lice kada je obavješeno o svom pravu na advokata pozvalo na isto.

Smatramo da je EU težila stvaranju opreznijeg pristupa u kojem uhapšeni osumnjičeni ima (i) pisano obavještenje o svojim pravima i (ii) osiguranu pravnu pomoć ako tako izabere. Dok je namera prvog olakšavanje drugog, to je i dalje samostalno pravo koje nije obavezno.

Pismo o pravima nije suvišno ako branilac nije prisutan. Na primer, pritvoreni osumnjičeni može biti ponovo ispitan nakon odlaska advokata i imaće koristi od pisma o pravima koje ga može podsetiti na savet advokata da se brani ćutanjem. Isto tako, u iščekivanju primene Direktive o pravu na pristup advokatu, pravila se mogu razlikovati u meri u kojoj se advokatu dozvoljava intervenisanje tokom ispitivanja, i može biti slučaj da fizičko posedovanje pisma o pravima podstiče osumnjičeno lice da ostvari svoje pravo na ćutanje onako kako ga je savetovao advokat, a pre ispitivanja od strane advokata. Očigledno je da će dobijanje pisma o pravima - na njegovom jeziku, prevedeno u skladu sa Direktivom 2010/64/EU - biti korisno za osumnjičeno i okrivljeno lice koje je stranac, tako da je važno da advokat insistira na dobijanju istog.

- ➔ Uhapšeni osumnjičeni kome pomažete nije dobio pismo o pravima ili mu njegova prava nisu dovoljno objašnjena. Šta uraditi?
- Odbijte nastavak ispitivanja sve dok pismo o pravima ne bude pruženo i osumnjičenom licu ne bude omogućena prilika da pročita isto.
- Navedite relevantne faktore kao što su stresna priroda situacije, bilo kakvi znakovi anksioznosti kod klijenta kako bi pokazali zbog čega je potrebna posebna briga

za osiguranje da osumnjičeno lice razume svoja prava. Razmislite o faktorima utvrđenim u sudskoj praksi ECtHR-a (str. 14) npr. zavisnost od droge, uzrast itd.

- Ovo će vam pomoći u kasnijoj fazi postupka ako želite da zatražite pravno sredstvo za nepoštovanje Direktive, ako imate razloga za to.

b. Kada pomažete svedoku koji postane osumnjičeni

Iako ovo može biti manje ili više uobičajeni slučaj u zavisnosti od jurisdikcije, može se desiti da ste prisutni prilikom ispitivanja lica kao svedoka koje je, u stvarnosti, osumnjičeno lice. To zahteva delovanje ne samo u cilju osiguranja da je to lice upoznato sa svojim pravima, već i kako bi mu bilo rečeno koje su optužbe protiv njega. Iz tog razloga, razmatramo poseban slučaj svedoka nakon što smo razmatrali obaveštavanje o pravima i obaveštavanje o optužbama za obične osumnjičene (videti Deo II).

2. Osporavanje neuspeha obaveštavanja o pravima

Postoji velika verovatnoća da ćete se suočiti sa situacijom (u kasnijoj fazi postupka) u kojoj su interesi vašeg klijenta dovedeni u pitanje proceduralnim delima (konkretno, policijsko ispitivanje) preduzetim bez obaveštavanja osumnjičenog lica o njegovim pravima u skladu sa Direktivom. Ovo će verovatno biti slučaj u kom se osumnjičeno lice odreklo prava na pravnu pomoć, što znači da niko nije bio pristutan da pruži pomoć u ostvarivanju njegovih prava.

a. Primer predmeta

Počinjemo razmatranjem relativno jednostavnih situacija u kojima klijent nije obavešten o svojim pravima uopšte i u kojima je dao inkriminujuće izjave prilikom početnog ispitivanja. Pretpostavimo da je ovaj propust vidljiv iz zapisnika izrađenog od strane policije. Kada ste (u kasnijoj fazi) zaduženi da postupate u predmetu, možete reći da postoje jasne povrede odredbi Direktive i tražiti pravno sredstvo (ništavost delovanja, odbacivanje dokaza, itd.) jer postoji kršenje prava na odbranu. Možete videti jasnu „vezu“ između utvrđene povrede odredbi Direktive i potrebe za pravnim sredstvom kako bi ste osigurali korisno dejstvo Direktive. Ovo se takođe proširava na „plod otrovnog drveta“, tj. naknadno proceduralno postupanje koje je omogućeno samo postupanjem kojim se vrši povreda odredbi Direktive. Ovo je od velike pomoći prilikom razmatranja realnijih primera.

b. Utvrđivanje nedelotvornosti obaveštenja

Kao što je prethodno navedeno, Direktiva ne uređuje materijalna prava, naročito pravo na ćutanje ili pristup advokatu. Međutim, ECtHR priznaje neefektivno obaveštavanje o pravima koje samo može stvoriti nepravdu jer se na osnovu njega naknadno može odustati od prava i doneti odluke koje su nepouzdanе za odbranu. Isti pristup treba da se primenjuje i u smislu Direktive: ako prejudiciranja nastaju zbog nedelotvornog obaveštavanja o pravima, nastaje obaveza traženja pravnog sredstva kako bi se zaštitila pravičnost postupka.

i. Oblik i jezik

Situacija koja se obično opisuje je situacija u kojoj su osumnjičenom licu dati saveti u pogledu njegovih prava, ali na takav način da ih ne razume u potpunosti i kao rezultat toga on ne uspeva da

ostvari iste, imajte na umu zahteve Direktive: informacije se trebaju pružiti na „jednostavnom i razumljivom jeziku, uzimajući u obzir posebne potrebe ranjivih osumnjičenih i okrivljenih lica“. Direktiva takođe stavlja jasan naglasak na pružanje dokumenta kao posebne stavke, odvojeno od birokratije druge dokumentacije, kao što je pisano obaveštenje o sumnji (kao što pokazuje indikativni model u Aneksu Direktive, koji je samostalni dokument). Zahtev osumnjičenog lica da ima „priliku da pročita“ dokument znači da se zahtev ne može ispuniti pisanjem zapisnika o usmenom obaveštenju o pravima neposredno pre ispitivanja. Predlažemo da tražite i objektivne faktore (na primer, izradu pisma o pravima) i subjektivne faktore (kao što su stanje uma ili okolnosti).

Objektivni faktori se, naravno, odnose na način na koji su informacije prenesene. Na osnovu razgovora sa članovima mreže LEAP-a preporučujemo sledeće:

➔ Na koji način su informacije prenesene?

- Da li je dato pismo?
- Proverite pismo o pravima koje bi trebalo da bude u posedu vašeg pritvorenog klijenta i uporedite isto sa indikativnim modelom u Direktivi;
- Uporedite pismo sa drugim modelima i identifikujte načine za koje smatrate da su nejasni;
- Uporedite pismo sa jezikom koji se koristi u zakonu o krivičnom postupku i utvrdite da li pismo objašnjava prava iz zakona ili su prava samo reprodukovana;
- Da li se u pismu koristi pravna terminologija („naškoditi vašoj odbrani“, „dovođenje u pitanje vaših interesa“) koja je za većinu osumnjičenog lica teška za razumevanje?
- Da li je pismo o pravima pruženo kao posebna stavka sa posebnim statusom ili je jednostavno pruženo zajedno sa obaveštenjem o sumnji, bez odgovarajućeg isticanja prava koja pismo sadrži?

Pored objektivnih tačaka, takođe trebate razmotriti specifične okolnosti u kojima se osumnjičeno lice nalazilo prilikom pružanja obaveštenja o pravima, uključujući sve ranjivosti koje nastaju iz ovoga. U potrazi za relevantnim parametrima, uzimajući u obzir da Direktiva (i Povelja) treba da se čita u smislu ECHR-a, od pomoći može da bude razmatranje određenih faktora koji se smatraju značajnim od strane ECtHR-a prilikom utvrđivanja da li se osumnjičeno lice svesno odreklo svojih prava (videti sudsku praksu na strani 15).

ii. Vreme pružanja obaveštenja

Takođe trebate razmotriti vreme pružanja obaveštenja o pravima, imajući u vidu zahtev Direktive da se osumnjičenom licu omogući čitanje pisma o pravima (da bi pismo bilo od koristi, potrebno je da se isto pročita pre početka ispitivanja od strane policije).

➔ Dobijanje informacija od klijenta:

- Kada su informacije prenete?
- Da li su policijski službenici dali određene komentare o posledicama ostvarivanja prava navedenih u pismu ili u vezi sa značajem dokumenta?
- Da li su osumnjičenom licu pruženi saveti u pogledu proceduralnih prava na vreme kako bi razmotrilo ostvarivanje istih pre ispitivanja?
- Da li je osumnjičenom licu omogućeno čitanje pisma?

iii. Odvratajuće obaveštenje

Takođe trebate tražiti znake da li je obaveštenje bilo odvratajuće (npr. kroz negativan jezik koji ukazuje da ostvarivanje prava na ćutanje predstavlja odbijanje saradnje), tako da se može reći da odluke nisu donete slobodno.

- ➔ Da li je postojalo „ odvratajuće obaveštenje”
- Identifikujte na koji je naćin obaveštenje bilo odvratajuće? U slućaju pisma o pravima, to se može uraditi na osnovu teksta.
- Procenite u kojoj se meri, u kombinaciji sa pritiskom okolnosti, objektivno može reći da je stvoren odvratajući efekat.

c. Dokumentovanje povreda

Ako niste bili prisutni u trenutku ispitivanja, suoćavate se sa sledećim izazovom: na koji naćin utvrđujete ključne ćinjenice kao što su naćin na koji su informacije prenete, da li je osumnjićeno lice razumelo informacije, itd? Ukazujemo vam da postoje dva naćina. Oćigledno, ključni izvor informacija je sam klijent. Trebate razgovarati sa vaćim klijentom i postaviti osnovna pitanja za utvrđivanje okolnosti:

- ➔ Razgovarajte sa klijentom i shvatite šta se desilo, fokusirajući se na pitanja o gore navedenim taćkama (kako i kada je obavešten o pravima, da li je pismo o pravima dato, da li su prava razumljiva itd.). Nemojte pretpostavljati da su prava delotvorno prenesena samo zato što je Pismo o pravima u spisuu. Pitajte klijenta da li poseduje Pismo o pravima, a ako ne, zašto.

Međutim, sudovi imaju u vidu predvićenu mogućnost da će osumnjićeno lice tvrditi da nije pravilno obavećteno o svojim pravima. U cilju osiguranja da je pristup sudova pravićan, morate se osloniti na Direktivu i pravo EU uopćtenije. Razmotrite ćlan 8(1)pod nazivom „voćenje evidencije i pravna sredstva“:

„1. Države ćlanice osiguravaju da kada se informacije prućaju osumnjićenom ili okrivljenom licu u skladu sa ćlanovima od 3. do 6., o tome vodi evidencija u skladu sa postupkom evidentiranja, koji je utvrćen u pravu dotićne države ćlanice.”

Direktiva jasno stavlja teret državama ćlanicama da pozitivno dokumentuju prućanje informacija u skladu sa Direktivom. Ako se u zapisnik ne ukljućuju ključni detalji (npr. potvrda da je osumnjićeno lice razumelo prava), možete to iskoristiti u vaću korist i izjaviti da sud treba uzeti u obzir verziju dogaćaja vaćeg klijenta. Šta drugo preostaje?

Ćak i ako zvanićni zapisnik pozitivno ukazuje da je pismo o pravima prućeno, treba podstaći sud da razmotri dokaze vaćeg klijenta i da svoju jurisdikciju ne smatra sputanom. Ovo je duboko ukorenjeno u procedurama za pokretanje proceduralnih povreda u vaćoj državi ćlanici, mećutim primenjuju se naćela EU. Konkretno, naćelo delotvornosti zahteva:

„detaljna proceduralna pravila o pravnim sredstvima namenjenim za zaštitu prava koja pojedincima dodeljuje pravo [EU] (...) ne smeju onemogućavati ili preterano otežavati ostvarivanje prava potvrđenih pravom [EU]”.³⁰

Ukazujemo da na ovoj osnovi možete konstruisati razumne argumente. U cilju omogućavanja delotvornog pravnog sredstva, sud mora osigurati da proceduralna prava koja primenjuje ne oduzimaju osumnjičenom licu mogućnost da se pozove na prava iz Direktive. Sud mora biti u mogućnosti da uzme u obzir mišljenje lica o načinu i vremenu pružanja obaveštenja o njegovim pravima.

d. Utvrđivanje prejudiciranja

Razumno je utvrditi prejudiciranje uzrokovano povredom: drugim rečima, kako je povreda odredbi Direktive negativno uticala na „pravičnost postupka“ ili „ostvarivanje prava na odbranu“? Bez ovoga, *a priori*, ne postoji razlog za pozivanje na Direktivu.

- ➔ Utvrđivanje prejudiciranja
- Da li se klijent odrekao prava na ćutanje/branioca bez potpunih informacija?
- Da li je klijent dao priznanje ili inkriminišuću izjavu bez upoznavanja sa njegovim pravima?
- Da li je klijent dao izjave koje, iako nisu inkriminišuće per se, nisu u saglasnosti sa izjavama koje su date u kasnijoj fazi?
- Da li je ispitivanje dovelo do daljih istražnih radnji, koje ne bi bile moguće u odsustvu ovih izjava?

e. Pozovite se na Direktivu i oblikujte vaš argument

Kao što je prethodno navedeno, Direktiva ne uređuje specifična prava tako da ako se vaša žalba odnosi, na primer, na bitno ograničenje prava na ćutanje (npr. ćutanje osumnjičenog lica je iskorišćeno protiv njega, što je moguće u mnogim jurisdikcijama), vaša žalba treba da bude podnesena u skladu sa nacionalnim pravom. Međutim, u meri u kojoj možete reći da vođenje odbrane, a posebno odricanje od bilo kojih prava koje vodi do prejudiciranja (konkretno davanje priznanja), nastaje zbog neuspeha usklađivanja sa Direktivom, ovo je pitanje prava EU i nastaje obaveza suda da osigura pravičnost postupka.

- ➔ Argument: Direktiva nastoji osigurati da osumnjičeno lice bude delotvorno obavешteno o svojim pravima kako bi se osiguralo da ih može koristiti i da ih se ne odriče na osnovu loše informisanosti. Konkretno, članovi 3. i 4. zajedno zahtevaju da uhapšeno lice dobije pismo o pravima koje ga obavешtava, između ostalog, o pravu na branioca i pravu na ćutanje na jednostavnom i pristupačnom jeziku kako bi mu se omogućilo ostvarivanje prava na odbranu. Ove odredbe, koje imaju nameru da pruže prava pojedincima, nesumnjivo imaju vertikalni direktni efekat.
- ➔ U ovom slučaju nije bio poštovan zahtev Direktive. Klijentu uopšte nije dato pismo o pravima/ pismo o pravima nije ispunilo zahtev jednostavnog i pristupačnog jezika/pismo o pravima nije dostavljeno pre početka ispitivanja/nije posvećena dovoljna pažnja u cilju osiguranja da je klijent dobio savet o njegovim pravima kao što je traženo u konkretnim

³⁰Videti, između ostalog predmet C-432/05 *Unibet* [ECLI:EU:C:2007:163:43](#), st. 43. Načelo pokriva vremenski rok za podnošenje žalbi, pravila o položaju, troškove i sudske takse za podnošenje zahteva itd.

okolnostima. To je utvrđeno zapisnikom postupka/ drugim dokazima koje sud mora uzeti u obzir u cilju osiguranja da se klijent može pozvati na prava iz prava EU.

- ➔ Ovo kršenje Direktive je dovelo do toga da klijent sam sebe inkriminiše bez potpunog razumevanja svojih prava na ćutanje/ili je na drugi način dovelo u pitanje odbranu klijenta.
- ➔ Član 8(2) Direktive zahteva postojanje prava osporavanja mogućeg propuštanja pružanja informacija u skladu sa Direktivom. U skladu sa članovima 47. i 48. Povelje, neophodno je pravno delotvorno pravno sredstvo i zahtevanje od suda da preduzme mere dozvoljene nacionalnim pravom u cilju otklanjanja povrede odredbi Direktive, konkretno, proglašavanjem ispitivanja/proceduralnih postupaka ništavim i/ili odbacivanjem dokaza koji nastaju iz istih. Za više informacija o pravu osporavanja, videti Priručnik „Primena prava EU”.

DEO II – OBAVEŠTENJE O RAZLOZIMA HAPŠENJA/OPTUŽIVANJA

A. PROBLEM

Problem obaveštenja o pravima je usko povezan sa problemom obaveštenja o optužbama. Osumnjičeno lice će morati da donese važne odluke o načinu vođenja odbrane, uključujući da li da traži pravni savet, da se brani ćutanjem ili da odgovara na pitanja. Takve odluke se mogu smatrati delotvornim samo ako je osumnjičeno lice upoznato sa predmetom koji se vodi protiv njega. Propust mogućnosti navođenja navoda može dovesti do nerazumnih odluka.

Na primer, advokati odbrane navode da u predmetima koji uključuju drogu policija ne objašnjava da li je lice osumnjičeno za posedovanje ili prodaju droge. Ne znajući tačno u kojoj meri navodni zločin otežava, ili čak sprečava, razvoj delotvorne strategije odbrane - vaš klijent bi možda želeo da prizna posedovanje droge, međutim, on možda ne bi želeo da to uradi ako će to priznanje verovatno olakšati dokazivanje naknadne optužbe za prodaju droge. A ako činjenice o krivičnom delu nisu poznate, teško je obezbediti alibi ili ispitati konzistentnost navoda, što nije od pomoći klijentu ili policiji.

Podjednako, ako su optužbe izmenjene tokom istrage ili suđenja, veoma je važno da okrivljeno lice i njegov branilac odmah budu obavešteni kako bi prilagodili strategiju. Na primer, ako je vaš klijent optužen za nezakonito prisvajanje korišćenjem sile (pljačka) i vi možete uspešno pobiti korišćenje sile, morate znati da li sud još uvek razmatra kaznu za krađu, ili smatra da je cela optužba neosnovana.

B. ECHR KAO OSNOVA

Ova pitanja su već prilično dobro obuhvaćena praksom ECtHR-a, na osnovu članova 5(2) i 6(3)(a) i (b), koji predviđaju::

Član 5

2. Svako ko je uhapšen mora u najkraćem roku biti obavešten, na jeziku koji razume, o razlozima tog hapšenja i o svakoj optužbi protiv njega.

Član 6

3. Svako optužen za krivično delo ima najmanje sledeća prava:

(a) da u najkraćem roku bude obavešten, detaljno i na jeziku koji razume, o prirodi i razlozima optužbe koja se podiže protiv njega;

(b) da ima odgovarajuće vreme i mogućnost za pripremu svoje obrane;

Na osnovu ovih odredaba, ECtHR je razvio načela koja se odnose na obaveštavanje o pravima „optuženih“ lica (koja se, u vezi sa članom 6, mogu primeniti na osumnjičeno lice koje još nije kategorisano kao takvo po nacionalnom pravu, uključujući lica koja se formalno smatraju svedocima - videti Deo IV).

U vezi sa članom 5(2) ECHR-a, ECtHR je razvio opšti pristup kojim se licu mora obezbediti dovoljno jasno razumevanje onoga za šta se tereti na odgovarajućem jeziku kako bi razumelo osnov njegovog pritvora:

Stav 2, člana 5. (član 5-2) sadrži elementarne mere bezbednosti koje osiguravaju da svako uhapšeno lice zna zbog čega je lišeno slobode. Ova odredba je integralni deo šeme zaštite koju obezbeđuje član 5 (...) [z]ahvaljujući stavu 2 (...) svakom licu koje je uhapšeno mora biti rečeno, i to ne tehničkim, već jednostavnim jezikom koji može da razume, koji su suštinski pravni i činjenični osnovi njegovog hapšenja, kako bi ono moglo, ako nađe za shodno, da se obrati sudu i ospori zakonitost te mere u skladu sa stavom 4.³¹

Primenom ovakvog pristupa u krivičnim predmetima, ECtHR je utvrdio određene relevantne nalaze, ukazujući na potrebu za činjeničnim izjavama, brzo pružanje informacija o razlozima i prilagođavanjima potrebama određenog osumnjičenog lica:

- *Povreda nastala zbog pružanja pisanog naloga koji sadrži samo relevantne pravne odredbe, bez navođenja bilo kakvih činjeničnih okolnosti;³²*
- *Povreda nastala zbog kašnjenja u pružanju potpunih informacija o razlozima, naglašavajući da opis pravnih odredbi nije dovoljan i predstavlja odsustvo mogućnosti za osumnjičeno lice da se upozna sa pravnim odredbama;³³*
- *Povreda nastala zbog ispitivanja uhapšenog osumnjičenog lica koje je gluvo, nemo (ne može da govori), nepismeno ili ima mentalni poremećaj, korišćenjem zvaničnog tumača znakovnog jezika kada osumnjičeno lice ne koristi taj oblik znakovnog jezika, bez traženja pomoći majke osumnjičenog.³⁴*

U pogledu člana 6. ECHR-a, ECtHR je razvio standardnu izjavu o načelima, navodeći pravo na informisanje u cilju omogućavanja odbrane u svim fazama procesa:

Stav 3 (a) člana 6. ukazuje na potrebu za posvećivanjem posebne pažnje obaveštavanju branjenika o „sadržaju optužbe“. Optužnica ima ključnu ulogu u krivičnom postupku u tom smislu da je ona od trenutka podizanja i zvaničnog uručenja osumnjičenom faktička i pravna osnova svih optužbi protiv njega (...). Član 6. stav 3. (a) Konvencije daje okrivljenom licu pravo da bude obavešten ne samo o „uzroku“ optužbe, odnosno delima za koja se tereti da je navodno počinio i na osnovu kojih se zasniva optužba, već takođe i o pravna karakterizaciji koja se daje tim delima. Te informacije trebaju biti detaljne³⁵

ECtHR je primenio navedena načela u različitim situacijama, koja se odnose na različite faze postupka, uvek vodeći računa o tome da li je neuspeh pružanja informacija doveo u pitanje pravičnost celog postupka. U daljem tekstu se nalazi nekoliko nedavnih primera:

³¹[Fox i ostali protiv Ujedinjenog Kraljevstva](#) pred. br 12244/86 (Presuda od 30. Avgusta 1990), stav 40.

³²[Petkov i Profirov protiv Bugarske](#) pred. br 50027/08 (Presuda od 24. juna 2014), stav 61.

³³[Kortesis protiv Grčke](#) pred. br. 60593/10 (Presuda od 12. Juna 2012), stav 61.

³⁴[Z.H. protiv Mađarske](#) pred. br 28973/11 (Presuda od 8. novembra 2012), stav 42-43.

³⁵Predmet [Kamasinski protiv Austrije](#) pred. br. 9783/82 (Presuda od 19. decembra 1989), stav 79; Predmet [Pélissier i Sassi protiv Francuske](#), pred. br. 25444/94 (Presuda od 25. Marta 1999), stav 51-52, [Mattocia protiv Italije](#), kako je navedeno u fusnoti 13, stav 58.

Nakon početnog hapšenja

- *Ne postoji povreda ako se u nalogu za hapšenje jasno navode krivična dela za koja se optužuje podnosilac predstavke,³⁶*
- *Povreda nastala zbog ispitivanja lica, koje je opravdano pod sumnjom, tokom zaustavljanja lica na putu, a koje nije bilo obavešteno o optužbama protiv njega;³⁷ i*
- *Ne postoji povreda jer je podnosiocu predstavke data kopija obaveštajnog izveštaja u kojem se navode dela koja je ona navodno počinila.³⁸*

Na suđenju

- *Povreda nastala zbog neuspeha tužioca da se pojavi na sudu i obrazloži optužbe pre osude podnosioca predstavke.³⁹*

Pored toga, postoji dodatni skup načela koji se odnosi na prekvalifikaciju dela u različitim fazama postupka. Prekvalifikacije su dozvoljene pod uslovom da je osumnjičenom licu data mogućnost pripreme odbrane:

Ako sud koji razmatra meritum predmeta ima (...) mogućnost prekvalifikacije činjenica na osnovu kojih je postupak valjano pokrenut, mora osigurati da okrivljeno lice ima mogućnost ostvarivanja svojih prava na konkretan i delotvoran način. Ovo ukazuje da isto treba biti informisano, blagovremeno, ne samo o uzroku optužbi, odnosno o materijalnim činjenicama koje se iznose protiv njega i na kojima je optužnica zasnovana, već i da, u detaljima, bude obavešteno o pravnoj kvalifikaciji tih činjenica [naš prevod].⁴⁰

ECtHR je utvrdio nekoliko nalaza o primeni ovih načela:

- *Povreda od strane žalbenog suda, koji preispituje predmet lica koja su osuđena za krivično delo namernog izazivanja stečaja, koji ih je na nepredvidiv način osudio za pomaganje i podržavanje tog krivičnog dela bez davanja mogućnosti istima da spreme odbranu.⁴¹*
- *Povreda nastala zbog odluke Kasacionog suda da prekvalifikuje krivično delo kao ozbiljnije bez upozorenja ili zakazivanja rasprave o prekvalifikaciji, u okolnostima u kojima podnosilac predstavke ima argumente da je to bilo predvidivo.⁴²*

Kao što se može videti iz navedenog, sudska praksa ECtHR-a naglašava osiguranje da je lice informisano o optužbama protiv njega u cilju omogućavanja da se brani. Ovo pravo je zaštićeno zahtevima Direktive.

³⁶Predmet [Haxhiac](#), pred. br. 29861/03 (Presuda od 8. oktobra 2013), stav 131.

³⁷[Zaichenko protiv Rusije](#), kako je navedeno u fusnoti 10, stavovi 41-43.

³⁸Predmet [Niculescu protiv Rumunije](#), pred. br. 25333/03 (Presuda od 25. juna 2013), stav 119.

³⁹Predmet [Malofeyeva protiv Rusije](#), pred. br. 36673/04 (Presuda od 30. maja 2013), stav 113-120.

⁴⁰Predmet [Drassich protiv Italije](#), pred. br. 25575/04, (Presuda od 11. decembra 2007), stav 34 (samo na francuskom jeziku).

⁴¹[Pélissier i Sassi protiv Francuske](#), kako je navedeno u fusnoti 35, stavovi 56-62.

⁴²[Drassich protiv Italije](#), kako je navedeno u fusnoti 40, stavovi 36, 41-43.

C. RELEVANTNE ODREDBE DIREKTIVE

Direktiva štiti pravo na informisanje o optužbama članom 6. U obukama o ovoj Direktivi, Fair Trials je utvrdio da predubeđenja učesnika o tome šta ove odredbe znače variraju u skladu sa nacionalnim sistemom u kojem rade. U članu se navodi:

- „1. Države članice osiguravaju da osumnjičeno i okrivljeno lice dobije informacije o krivičnim delima za koja se sumnjiči ili za čije činjenje je optuženo. Takve informacije se dostavljaju odmah i uz toliko detalja koliko je potrebno kako bi se osigurala pravičnost postupka i delotvorno ostvarivanje prava odbrane.
2. Države članice osiguravaju da osumnjičeno i okrivljene lice koje je uhapšeno ili je u pritvoru bude informisano o razlozima njegovog hapšenja ili pritvora, uključujući o krivičnom delu za koje se sumnjiči ili za čije činjenje je optuženo.
3. Države članice osiguravaju da osumnjičeno i okrivljeno lice koje je uhapšeno ili je u pritvoru bude informisano o razlozima njegovo hapšenja ili pritvora, uključujući o krivičnom delu za koje se sumnjiči ili za čije činjenje je optuženo.
4. Države članice osiguravaju da osumnjičeno i okrivljeno lice bude hitno obavješteno o svim promenama informacija koje su pružene u skladu sa ovim članom, kada je to potrebno radi osiguravanja pravičnosti postupka.”

Dodatni podaci se navode u preambulama 27. i 28, koje predviđaju:

- „(27) Lice okrivljeno za činjenje krivičnog dela trebalo bi dobiti sve informacije o optužbama koje su mu potrebne da može pripremiti svoju odbranu i koje su potrebne radi osiguravanja pravičnosti postupka.
- (28) Informisanje osumnjičenog ili okrivljenog lica o krivičnom delu za koje se sumnjiči ili za čije činjenje je okrivljeno trebalo bi sprovesti hitno, a najkasnije pre njegovog prvog formalnog ispitivanja od strane policije ili drugog nadležnog organa, ne dovodeći u pitanje istragu koja je u toku. Opis činjenica, uključujući, ako su poznati, vreme i mesto činjenja krivičnog dela za čije je činjenje osumnjičeno ili okrivljeno i moguće pravne kvalifikacije navodnog dela trebalo bi izneti dovoljno detaljno, uzimajući u obzir fazu krivičnog postupka u kojoj se takav opis iznosi, a radi zaštite pravičnosti postupka i omogućavanje delotvornog ostvarivanja prava odbrane.”

Ove odredbe člana 6. su u određenoj meri zbunjujuće i potrebno je njihovo dodatno objašnjenje od strane CJEU-a, što čini komentarisane istih težim bez oslanjanja na eventualno sporno tumačenje. Određenja mišljenja o značenju ovih odredbi dobijena tokom obuke su.

- Član 6 (1) je opšta obaveza, koja odražava član 6 (3) (a) ECHR-a. Stoga, član se primenjuje u postupcima i daje pravo na informisanje svim licima u delokrugu Direktive koja su osumnjičena ili okrivljena, bez obzira da li su uhapšena ili ne.
- Član 6 (2) odražava obaveze iz člana 5 (2) ECHR-a (u kombinaciji sa članom 5 (1) (c) ECHR. a) i pruža zaštitu uhapšenim licima tako da znaju osnov za njihovo hapšenje. Postoji moguća veza sa članom 7 (1) Direktive (videti potonji).
- Član 6(3) se u suštini odnosi na čin optužnice, zahtevajući jasnu pravnu kvalifikaciju dela i prirode učešća okrivljenog. Čini se da odgovara fokusu sudske prakse ECtHR-a o optužnici/pojednostima krivičnog dela,⁴³ koja omogućava okrivljenom da se pripremi za suđenje o meritumu. Međutim, problem nastaje zbog suprotnog tumačenja: ako je pravna kvalifikacija potrebna samo za optužnicu, onda obaveštenje za uhapšena lica nije potrebno u ranoj fazi. Mogući odgovor na ovo pitanje, međutim, je dat zahtevima člana 6(2) da se navede „krivično“ delo za koje se osumnjičeno ili okrivljeno lice optužuje da je počinilo: ako je reč o krivičnom delu, to je zato što odredbe zakona kriminalizuju isto i kvalifikacija se pretpostavlja. Zaista, Preambula 28. se odnosi na „moguću pravnu kvalifikaciju“ koja se obezbeđuje pre prvog formalnog ispitivanja. Član 6(3) jednostavno zahteva da se navodne optužbe navedu i kvalifikuju u optužnici, u najboljem interesu faze postupka).
- Član 6(4) odražava zahteve sudske prakse ECtHR-a u pogledu prekvalifikacije⁴⁴ dela da osumnjičeno ili okrivljeno lice bude obavešteno kako bi bilo u mogućnosti da pripremi odbranu; sugestija da se to treba uraditi samo „kada je to neophodno“ može predstavljati odraz dozvole ECtHR-a za prekvalifikaciju za koju kada je očekivana ne postoji „potreba“ obaveštavanja unapred.

D. PRIMENA DIREKTIVE U PRAKSI

1. Identifikovanje nedostataka u obaveštenju o optužbama

a. Neuspeh kvalifikacije dela

Razmotrite situaciju u kojoj je lice uhapšeno ali optužba nije precizirana. Razlog nepreciziranja optužbe može biti da policija razmatra nekoliko mogućih optužbi (npr. navodne činjenice se mogu smatrati krađom ili pljačkom uz korišćenje sile, ili jednostavno posedovanje droge ili posedovanje sa namerom prodaje). Može biti praksa - mada mi ne smatramo da je to dobra praksa - da policija donese odluku o kvalifikaciji na osnovu rezultata daljih istraga, ali i da u međuvremenu odluči da ispita osumnjičenog (npr. u smislu prethodno navedenih primera, konsultacije u vezi sa snimcima video nadzora ili evaluacija kvaliteta aktivnih supstanci u zaplenjenim drogama).

b. Pogrešna kvalifikacija u trenutku ispitivanja

Predmet koji je trenutno pred ECtHR-om, *Čierny protiv Slovačke*⁴⁵, odnosi se na predmet lica koje je uhapšeno zbog zavere za krivično delo protiv bezbednosti saobraćaja, za koje je predviđena kazna od četiri do deset godina zatvora, koje je lice priznalo, izrazilo kajanje, itd. U kasnijoj fazi postupka,

⁴³Predmet [Juha Nuutinen protiv Finske](#) pred. br. 45830/99 (Presuda od 24. aprila 2007), stavovi 30-32.

⁴⁴*Pélissier i Sassi protiv Francuske*, kako je navedeno u fusnoti 35, *Drassich protiv Italije*, kako je navedeno u fusnoti 40.

⁴⁵Predmet [Čier n y protiv Slovačke](#), pred. br. 29384/12 (u toku).

krivično delo je prekvalifikovano u teži oblik krivičnog dela, za šta je predviđena kazna od deset do petnaest godina i obavezno je pravno zastupanje. U ovoj fazi ne postoji odluka ECtHR-a, ali ovo jasno pokazuje pitanje koje je pokrenuto pogrešnom kvalifikacijom krivičnog dela u trenutku ispitivanja. To može podrazumevati neprimenjivanje proceduralnih zaštita dostupnih u skladu sa nacionalnim pravom za teža krivična dela i/ili podsticanje saradnje od strane osumnjičenog lica u cilju dobijanja optužbe za lakša krivična dela, itd. Fair Trials je intervenisao u ovom predmetu kako bi naglasio značaj delotvornog obaveštavanja o proceduralnim pravima i optužbama u cilju osiguranja razumnog donošenja odluke od strane okrivljenog lica. Podstičemo vas da pogledate član 6(1) koji obavezuje organe da pruže potpune informacije i izbegavaju zloupotrebu ovih mogućnosti.

c. Neuspeh navođenja činjeničnih navoda u dovoljnoj meri

Praktičari takođe prijavljuju da se, u nekim predmetima, daje malo činjeničnih informacija koje prevazilaze pravnu glavninu optužbu (npr. prevara izvršena protiv lica u određeno vreme, bez detalja o navodnim povredama), možda kako ne bi otkrili detalje daljih istraga. Ovo predstavlja otežavajuću okolnost za osumnjičeno lice da ponudi saradnju i oslobađajuće dokaze, koji mogu biti od pomoći za policiju. Pored toga, otežava pružanje odgovora na zahtev za pritvor. Praktičari u Španiji su se posebno žalili na pružanje samo osnovnih navoda, što onemogućava ozbiljnu raspravu o težini predmeta pred prvostepenom instancom koja je odredila pritvor. Prvostepeni sud, pravno govoreći, ima jurisdikciju samo da preispita osnove pritvora, a ne težinu predmeta, tako da postoji vakuum sudskog preispitivanja težine predmeta do kasnije faze postupka.

2. Tražite informacije u trenutku ispitivanja i vodite zapisnik

Podstičemo vas da se pozovete na Direktivu u trenutku ispitivanja. Pregledajte vaš pripremni rad kako bi videli da li postoji nacionalno zakonodavstvo kojim se uređuje pružanje informacija osumnjičenom licu, a koje je izmenjeno u cilju sprovođenja Direktive. Ovo je bio slučaj u Francuskoj, na primer, kada je uveden dodatni zahtev za kvalifikaciju krivičnog dela u trenutku ispitivanja. Podnesite vaš predmet relevantnoj prvostepenoj instituciji (u većini slučajeva, policiji):

- ➔ Zahtevajte da na osnovu Direktive osumnjičeno lice bude u potpunosti informisano o navodnom zločinu, kako u pogledu njegove pravne kvalifikacije, tako i činjenica.
- ➔ U pogledu činjenica, objasnite na koji način neuspeh pružanja detaljnih informacija (a) uskraćuje osumnjičenom licu mogućnost da pruži korisne komentare o zakonitosti hapšenja ili da pruži oslobađajuće dokaze i (b) primorava osumnjičeno lice da donese odluku o pravu na ćutanje na osnovu loših informacija.
- ➔ Tražite informacije o konkretnom krivičnom delu za koje policija/tužilac namerava da podigne optužnicu, i sve druge alternative koje razmatraju. Objasnite da se savet koji pružate klijentu zasniva na određenom shvatanju za koje krivično delo će klijent biti optužen.
- ➔ Pažljivo razmotrite da li izjava klijenta u kontekstu lakšeg krivičnog dela može inkriminisati vašeg klijenta u kasnijoj fazi postupka za teže krivično delo. Ako sumnjate, savetujte klijentu da se brani ćutanjem sve dok nije poznat tačan sadržaj optužbe. Pažljivo procenite ovaj rizik u odnosu na rizik da vaš klijent bude pritvoren.
- ➔ Tražite pristup dokazima koji su dostupni u ovoj fazi, u skladu sa članom 7(1), na način koji smo protumačili (videti Deo III). Ako dobijete pristup, ovo će vam pomoći u evaluaciji težine predmeta u tom trenutku i potencijalno u naknadnim ozbiljnijim optužbama. Ako ne dobijete pristup, ovo će ojačati vašu odbranu prilikom pozivanja na Direktivu u kasnijoj fazi postupka.
- ➔ Osigurajte da je vaš zahtev, uključujući pozivanje na Direktivu, evidentiran u policijskim protokolima/zapisnicima postupka. Takođe tražite da se svako odbijanje zahteva za pružanjem informacija evidentira, zajedno sa pruženim razlozima odbijanja.

3. Oспорavanje povrede

a. Podsticanje prvostepene instance koja je odredila pritvor na preduzimanje mera

Verovatna neposredna reperkusija neuspeha da se navedu detalji u optužbi je da ćete biti lišeni mogućnosti ozbiljne rasprave o težini predmeta pred prvostepenom instancom koja je odredila pritvor. Fair Trials smatra da je iz teksta Direktive jasno da je namera pružiti osumnjičenom licu mogućnost delotvornog sudskog preispitivanja pritvora, (član 6(1) detaljno predviđa razloge hapšenja, a član 7 (1) predviđa pristup neophodnim dokumentima za osporavanje zakonitosti pritvora). Stoga trebate podstaći prvostepeni sud da zaštiti prava vašeg klijenta u skladu sa članom 6. Povelje (pravo na slobodu) osiguravanjem da su pružene dovoljne informacije.

- ➔ Zahtevajte od prvostepenog suda da primora tužioca da pruži više informacija, ako do sada date informacije ne sadrže dovoljno detalja.
- ➔ Argument: Direktiva konkretno teži osiguranju poštovanja prava na slobodu zaštićeno članom 6. Povelje pružanjem osumnjičenom licu dovoljno informacija i spisa predmeta za osporavanje njegovog hapšenja/pritvora. Obaveza prvostepenog suda je da osigura poštovanje ovih prava, primora istražne/tužilačke organe da pruže više detalja ili, u slučaju neosiguranja istih, da oslobodi osumnjičenog.

b. Pozivanje na Direktivu i traženje pravnog sredstva za neadekvatno obaveštenje

Pretpostavite da ste sada pred sudom zbog osporavanja povreda bitnih odredbi krivičnog postupka u pretpretesnoj fazi (npr. argumenti pretresne faze o validnosti proceduralnih dela). Sada se možete suočiti sa krivičnim delom koje je teže od dela za koje je lice prvobitno okrivljeno. Izjave osumnjičenog lica dobijene u ranijoj fazi postupka se nalaze u zapisniku i za vas nisu prihvatljive jer su iste dobijene bez potpunog informisanja o ozbiljnosti optužbe, a kao rezultat namerne taktike prvostepenog suda dobijeno je priznanje. Predlažemo:

- ➔ Argument: Član 6(1) zahteva pružanje informacija „uz toliko detalja koliko je potrebno kako bi se osigurala pravičnost postupka i delotvorno ostvarivanje prava odbrane“ i zahteva pružanje sveobuhvatnih informacija dostupnih u vreme ispitivanja.
- ➔ „Delotvorno ostvarivanje prava odbrane“ pred sudom može biti prejudicirano neuspehom pružanja detaljnijih informacija u ranijoj fazi postupka, npr. izbegavanjem proceduralne zaštite dostupne za teža krivična dela, podsticanjem saradnje na osnovu lažnih informacija u pogledu ozbiljnosti predmeta, itd. To takođe može sprečiti odbranu da sprovede ili predloži istražne mere u cilju dobijanja oslobađajućih dokaza.

- ➔ Dok član 6(3) zahteva pružanje detaljnih informacija o optužbama i prirodi i pravnoj kvalifikaciji krivičnog dela „najmanje“ nakon dostavljanja merituma optužbe za presudu suda, to jednostavno predstavlja priznanje činjenice da potpune informacije moraju biti pružene u cilju sprovođenja suđenja. Očuvanje pravičnosti postupka i osiguranje delotvornog ostvarivanja prava na odbranu tokom suđenja zahteva dobijanje potpunijih informacija u ranijoj fazi.
- ➔ Član 6(4) zahteva „brzo“ obaveštavanje osumnjičenih i optuženih o svim promenama u optužnici kada je to neophodno za zaštitu pravičnosti postupka. Ovo prepoznaje činjenicu da promene optužbe mogu uticati na vođenje odbrane, i da zadržavanje takvih informacija može dovesti u pitanje pravičnost postupka.
- ➔ Uprkos ranije iznesenim zahtevima za dobijanje potpunijih informacija, koje je bilo moguće pružiti, to nije urađeno i stoga su bitne odredbe Direktive povređene. Ovo je dovelo do prejudiciranja osumnjičenog lica, npr. ona/on je dao/dala izjavu koja je u kasnijoj fazi postupka korišćena protiv nje/njega.
- ➔ Činjenica da je takvo postupanje u skladu sa nacionalnim pravom nije odlučujuća. Sud mora osigurati delotvornost Direktive i preduzeti mere ako se standardi Direktive ne poštuju.
- ➔ Shodno tome, sud mora preduzeti mere za otklanjanje nepoštovanja Direktive (odbacivanje dokaza, ništavost radnje i dr.).
- ➔ Ukoliko sud ima sumnje u smislu značenja odredbi, za donošenje preliminarne presude treba da se pozove na CJEU.

III – PRISTUP SPISIMA PREDMETA

A. PROBLEM

Jedan od najčešćih problema identifikovanih u diskusijama Fair Trials-a sa praktičarima je problem koji nastaje zbog nedostatka ili ograničenja pristupa, u pretpretresnoj fazi, materijalnim dokazima koje su otkrili istražni organi. Prijavljeno je nekoliko problema:

- U trenutku početnog ispitivanja od strane policije i/ili sudskih istražitelja, ni osumnjičeno lice ni njegov branilac nemaju pristup spisima predmeta, što rezultira u tome da osumnjičeno lice ne može u potpunosti proceniti stanje dokaza; ovo ugrožava delotvornost prava na pravnu pomoć predviđenu članom 6(3)(c) ECHR-a i Direktivom o pristupu advokatu;
- U nekim jurisdikcijama, pristup spisima predmeta može biti ograničen tokom istražne faze postupka, ili kao pravilo ili primenom posebnih ovlašćenja dostupnih tužiocima koja se rutinski koriste i nedovoljno kontrolišu od strane sudova;

Oba prethodno navedena problema negativno utiču na mogućnost osporavanja pritvora, jer nije moguće osporavati opravdanost hapšenja niti je moguće delotvorno osporiti pritvor pred sudskim organom;

- Kada je pristup spisima predmeta omogućen, postoje poteškoće u smislu načina na koji je pristup dat. U nekim predmetima, samo advokat može posedovati kopiju spisa; u drugim, pristup može biti dat klijentu ali spis mora biti fotokopiran, često uz značajne troškove. U drugim predmetima, došli smo do saznanja o ograničenjima u pogledu pravljenja beleški, što čini nemogućim za klijenta i advokata da diskutuju o sadržaju dotičnih dokumenata na delotvoran način.

B. OSNOVA ECHR -A

Problemi koji se odnose na pristup spisima predmeta nastaju (izričito ili implicitno) u predmetima koji se odnose na članove 6(3)(a), (b) i (c) ECHR-a. Previđa se da, kako je relevantno:

3. Svako optužen za krivično delo ima najmanje sledeća prava:

(a) da u najkraćem roku bude obavešten, detaljno i na jeziku koji razume, o prirodi i razlozima optužbe koja se podiže protiv njega;

(b) da ima odgovarajuće vreme i mogućnost za pripremu svoje obrane;

(c) da se brani sam ili preko branioca(...);

ECtHR je razvio načela koja se odnose na pitanje pristupa spisima predmeta na osnovu ovih članova, sadržaj koji je u određenoj meri teško objasniti.

1. Pristup spisima predmeta u pretpretresnoj fazi

ECtHR je, pre svega, govorio o vezi između obaveze pružanja informacija o optužbama iz člana 6(3)(a) i otkrivanja povezanih dokaza, navodeći:

„obaveštenje o optužbi iz člana 6(3)(a) ne mora biti praćeno objavljivanjem pratećih dokaza za omogućavanje okrivljenom licu da pripremi odbranu (...). Postojanje takvih dokaza još uvek može zavisiti od rezultata istrage koja je u toku.“⁴⁶

U skladu sa članom 5(4) ECHR-a, priznata su određena ograničenja u tom pogledu. U dobro uspostavljenom sudskoj praksi, uzastopno se ponavlja da sudsko preispitivanje pritvora mora biti takav da osigurava ravnopravnost, što zahteva odobrenje pristupa određenim dokazima:

„Sud priznaje potrebu da se krivične istrage sprovedu delotvorno, što može ukazati da se deo informacija prikupljenih tokom istrage mora čuvati u tajnosti u cilju sprečavanja osumnjičenog lica u nameštanju dokaza i potkopavanju toka pravde. Međutim, ovom legitimnom cilju se ne može težiti na osnovu bitnog ograničenja prava odbrane. Stoga, informacije koje su od suštinskog značaja za procenu zakonitosti pritvora lica trebaju biti dostupne advokatu osumnjičenog lica na odgovarajući način.“⁴⁷

Ono što ECtHR nikada nije pojasnio je tačka u kojoj se to treba desiti. Član 5(4) odnosi se na sudsko preispitivanje pritvora, tako da ne može regulisati ono što se dešava pre te tačke. Dok član 5(2) ECHR-a zahteva da se licu pruže razlozi za njegovo hapšenje, to se nije tumačilo kao da podrazumeva pravo pristupa relevantnim osnovnim materijalima.

Advokati u nekim jurisdikcijama (naročito u Francuskoj, Belgiji i Luksemburgu) su tvrdili da prava zaštićena članom 6(3) ECHR-a omogućavaju osumnjičenom licu/njegovom advokatu da pristupi policijskom dosijeu pre početnog ispitivanja. Za ovo ne postoji posebno jasna podrška u sudskoj praksi. Često se navodi jedna izjava koja se odnosi na ulogu advokata u policijskoj stanici. Nakon njegove važne presude u predmetu [Salduz protiv Turske](#), kojim je utvrđeno pravo pristupa advokatu od prvog ispitivanja policije, ECtHR je razmatrao ulogu advokata u tom kontekstu:

„U stvari, pravičnost postupka zahteva da okrivljeno lice može da dobije čitav niz usluga posebno vezanih za pravnu pomoć. S tim u vezi, branilac mora biti u stanju bez ograničenja osigurati osnovne aspekte odbrane tog lica: rasprava o predmetu, organizovanje odbrane, prikupljanje dokaza u korist okrivljenog lica, priprema za ispitivanje, podrška optuženom licu u nevolji i provera uslova pritvora.“⁴⁸

Advokati su u ovom pogledu videli nejasnu sugestiju da je advokatu potreban pristup spisima predmeta kako bi se ova uloga izvršila delotvorno. Nije moguće izvršiti široku ulogu advokata bez pristupa spisima predmeta. Jedna presuda podržava ovo. Pronalaskom povrede prava na pristup advokatu u prepretnoj fazi, ECtHR je naveo:

⁴⁶*Haxhia protiv Albanije*, kako je navedeno u fusnoti 36, stav 131.

⁴⁷Predmet [Chruściński protiv Poljske](#), pred. br. 22755/04 (Presuda od 6. novembra 2007), stav 56.

⁴⁸Predmet [Dayanan protiv Turske](#), pred. br. 7377/03 (Presuda od 13. oktobra 2009), stav 32.

„Međutim, sudu je jasno da advokatu podnosioca predstavke nije bilo dozvoljeno da pregleda spise o istrazi u toj tački (...), što bi ozbiljno ugrozilo njenu sposobnost da pruži podnosiocu predstavke bilo kakav značajan pravni savet.“⁴⁹

Do danas ovaj stav nije bio podeljen od strane viših sudova. Odluke ustavnih instanci u Francuskoj i Belgiji, gde su te tačke bile široko ispitane, sugerisale su da je faza početnog ispitivanja istražna i da se celokupna jednakost sredstva ne primenjuje do faze pravosudnog osporavanja.

2. Pristup spisima predmeta radi pripreme za suđenje

ECtHR je doneo niz presuda u skladu sa članom 6(3)(b) u vezi sa žalbama da neuspeh u blagovremenom pristupu spisima predmeta pre suđenja lišava podnosioca predstavke „vremena i mogućnosti za pripremu odbrane“. ECtHR navodi:

„[Ove] „mogućnosti“ koje treba pružiti svima koji su optuženi za krivično delo uključuju mogućnost informisanja, u svrhu pripreme odbrane, o rezultatima istraga sprovedenih u toku postupka. Sud ponavlja da je već zaključio da su neograničeni pristup spisima predmeta i neograničena upotreba bilo kakvih beleški, uključujući, ako je potrebno, mogućnost dobijanja kopija relevantnih dokumenata, važne garancije pravičnog suđenja. Nedostatak ovakvog pristupa je, prema oceni suda, težio zaključku da je načelo jednakosti oružja“ prekršeno.⁵⁰

Međutim, ECtHR prihvata da pristup ne mora nužno biti dat samom okrivljenom licu:

Ograničenje prava na uvid u spise predmeta advokatu okrivljenog lica u skladu je sa pravima odbrane prema članu 6.⁵¹

Ipak, postoje različiti primeri situacija u kojima su ograničenja pristupa spisima predmeta dovoljna za utvrđivanje povrede bitnih odredbi člana 6(3)(b):

- *Nemogućnost dobijanja pristupa spisima predmeta do kasne faze u postupku;⁵²*
- *Vreme za pripremu suđenja ograničeno na samo nekoliko sati;⁵³*
- *Nepostojanje kopije presude u svrhu pripreme žalbe;⁵⁴*
- *Dato 20 dana za pregled spisa od 17 000 stranica, od kojih je jedna nedelja potrošena na fotokopiranje spis.⁵⁵ Nasuprot tome, 21 dan za pregled 49 stranica nije rezultiralo povredom;⁵⁶*
- *Ograničenja sposobnosti advokata da saopšti dokumenta u spisu predmeta osumnjičenom licu ili da ga uključi u analizu tih dokumenata, u okolnostima kada je podnosilac predstavke mogao imati komentare o sadržaju;⁵⁷*

⁴⁹Sapan protiv Turske, kako je navedeno u fusnoti 17, stav 21.

⁵⁰Predmet [Beraru protiv Rumunije](#), pred. br. 40107/04 (Presuda od 18. marta 2014), stavovi 69-70.

⁵¹Predmet [Kremzow protiv Austrije](#), pred. br. 12350/86 (Presuda od 21. septembra 1993), stav 52.

⁵²[Beraru protiv Rumunije](#), kako je navedeno u fusnoti 50, stav 70.

⁵³[Vyerentsov protiv Ukrajine](#), kako je navedeno u fusnoti 16, stavovi 73-76.

⁵⁴Predmet [Chorniy protiv Ukrajine](#), pred. br. 35227/06 (Presuda od 16. maja 2013), stav 43.

⁵⁵[Öcalan protiv Turske](#), kako je navedeno u fusnoti 16, stav 142.

⁵⁶[Kremzow protiv Austrije](#), kako je navedeno u fusnoti 51, stav 48.

⁵⁷[Öcalan protiv Turske](#), kako je navedeno u fusnoti 16, stav 147.

- *Tumačenje od strane tužioca na završnom sudskom ročištu u složenom predmetu prevare, dokumenta koji su bili bitni za predmet u kombinaciji sa odbijanjem odlaganja kako bi se odbrani omogućilo proučavanje tih dokumenata.*⁵⁸

C. RELEVANTNE ODREDBE DIREKTIVE

Direktiva pokriva pitanje pristupa spisima predmeta putem člana 7, koji predviđa:

„1. Kada je lice uhapšeno ili pritvoreno u bilo kojoj fazi krivičnog postupka, države članice osiguravaju da dokumenti povezani sa predmetnim slučajem koji se nalaze u posedu nadležnih organa, a koji su ključni za delotvorno osporavanje, u skladu sa nacionalnim pravom, zakonitosti hapšenja ili pritvora, budu dostupni uhapšenom licu ili njegovom advokatu.

2. Države članice osiguravaju da tom licu ili njegovom advokatu bude garantovan pristup barem svim onim materijalnim dokazima koji se nalaze u posedu nadležnih organa, bez obzira na to jesu li ti dokazi u korist ili na štetu osumnjičenog ili okrivljenog lica, kako bi se osigurala pravičnost postupka i kako bi se pripremila odbrana.

3. Ne dovodeći u pitanje stav 1., pristup materijalima iz stava 2., osigurava se pravovremeno kako bi se omogućilo delotvorno ostvarivanje prava na odbranu, a najkasnije prilikom podnošenja optužnice sudu na razmatranje. Ako u posed nadležnih organa dođu dodatni materijalni dokazi, pristup tim dokazima se osigurava pravovremeno kako bi se omogućilo njihovo razmatranje.

4. Odstupajući od stavova 2. i 3., i pod uslovom da se time ne dovodi u pitanje pravo na pravično suđenje, pristup određenim materijalima može se uskratiti, kada bi takav pristup mogao dovesti do ozbiljnog ugrožavanja života ili osnovnih prava drugog lica, ili ako bi takvo uskraćivanje bilo preko potrebno radi zaštite važnog javnog interesa, kao što je to u slučajevima kada bi pristup mogao ugroziti istragu koja je u toku ili ozbiljno naštetiti nacionalnoj bezbednosti države članice u kojoj se vodi krivični postupak. Države članice osiguravaju da, u skladu sa postupcima nacionalnog prava, odluka o uskraćivanju pristupa određenim materijalima u skladu sa ovim stavom, bude doneta od strane pravosudnog organa ili da barem podleže preispitivanju od strane suda.

5. Pristup, kako je naveden u ovom članu, osigurava se besplatno.“

Kao i član 6, ove odredbe dovele su do nekoliko mogućih tumačenja i treba da budu razjašnjene od strane CJEU-a. Mi ćemo ih uzeti u obzir prilikom razmatranja različitih pitanja u vezi sa pristupom spisima predmeta koji je opisan iznad.

⁵⁸Predmet [Gregacevic protiv Hrvatske](#) pred. br. 58331/09 (Presuda od 10. jula 2012), stav 57.

D. PRIMENA DIREKTIVE U PRAKSI

1. Pristup spisima predmeta u trenutku ispitivanja

a. Rasprava o zahtevima člana 7(1)

To što član 7(1) zahteva pristup dosijeu u policijskoj stanici je u trenutku pisanja bila „vruća tema“. Organizovane grupe advokata u Francuskoj i Španiji shvatile su da ova odredba podrazumeva pravo pristupa (policijskim) dosijeima koji su od suštinskog značaja da osumnjičeno lice, preko svog advokata, ospori osnov za hapšenje, na početku u samoj policijskoj stanici.

Viši sudovi još nisu odlučili o tome. Postoji zabrinutost, kod policije i tužilaca o potencijalnom uticaju zahteva za pružanjem dokaza u ovoj fazi, naročito zato što bi to moglo dovesti do kašnjenja koje bi potrošilo dragoceno vreme u periodu koji je obično ograničen na između 24 i 72 sata pre nego što lice mora biti izvedeno pred sudiju. Sumnja takođe proizlazi i iz Preambule 30, koja predviđa:

„Dokumente, i ako je to potrebno, fotografije, zvučne i video zapise koji su ključni za delotvorno pobijanje zakonitosti hapšenja ili pritvora osumnjičenog ili okrivljenog lica u skladu sa nacionalnim pravom, trebalo bi učiniti dostupnim osumnjičenom ili okrivljenom licu ili njegovom advokatu najkasnije pre nego nadležni pravosudni organ treba odlučiti o zakonitosti hapšenja ili pritvora u skladu sa članom 5(4) ECHR-a“

Dok specifikacija o vrsti materijala može biti korisna, pozivanje na član 5(4) ECHR-a sugeriše da je pristup ovom materijalu nužan samo u trenutku kada je hapšenje sudski preispitano, što neće značiti nagoveštavanje izrade stava ECtHR-a (videti stranu 33 iznad).

b. Stav Fair Trials-a: Član 7 (1) zahteva pristup u trenutku ispitivanja

Fair Trials vas podstiče da preduzmete ekspanzivan pregled člana 7(1). Smatramo da je, u suštini, pitanje pružanja dokumenata prilikom hapšenja podložno opštem nesporazumu zbog ograničenog stepena u okviru koga je isto obuhvaćeno članom 6. sudske prakse ECtHR-a. Član 6. postoji da bi se zaštitila pravičnost suđenja, a zahtev za „jednakost oružja“ se primenjuje na suđenju; prepretni postupci spadaju u okvir člana 6. samo u meri u kojoj oni utiču na pravičnost postupka, ograničavajući do koje mere se otkrivanje u policijskoj stanici može uključiti u razmatranje ECtHR-a. Član 5(4) je ograničen na sudsko razmatranje početnog hapšenja i može zahtevati jednakost oružja samo u toj fazi. Kao rezultat toga, došlo je do opšteg pogleda da je jednakost oružja u suštini karakteristika sudskog postupka i da je policija u suštini slobodna da zadrži dokaze i da fazu ispitivanja koristi kao čisto istraživačku priliku.

Ovo ignoriše činjenicu da je javno ovlašćenje povereno policiji kako bi se mešala u slobodu lica, što lice ima pravo da ospori. Fair Trials sugeriše da je početno ispitivanje, osim istražnog akta, takođe tačka u kojoj bi ti organi trebalo da obezbede licu dovoljno znanja o osnovama njegovog hapšenja kako bi mu omogućili da formira svoj stav o tome da li da govori i objavljuje svoje stavove ili da ospori hapšenje pred sudom. Ako je to korisna prilika, trebaju biti dostupni i razlozi za hapšenje i ključni dokazi.

Član 7 (1) ne pravi istu razliku između sudske faze i početne faze, i treba ga tumačiti kao da zahteva pristup spisima predmeta u fazi početnog ispitivanja:

- Član 7(1) se odnosi na lice koje je „uhapšeno ili pritvoreno“, „u bilo kojoj fazi krivičnog postupka“. Izgleda da se namerno naglašava pokrivanje celog postupka koji se odnosi na lišavanje slobode, što podrazumeva i početno hapšenje.
- Član 7(1) identifikuje dokumente koji moraju biti dostupni: one koje su neophodni za delotvorno osporavanje tog hapšenja ili pritvora. U slučaju početnog hapšenja, to se može odnositi samo na dokaze za koje se smatra da predstavljaju zakonitu osnovu za mešanje u slobodu lica (tj. osnovana sumnja na krivično delo).
- Iako je tačno da Preambula 30 predlaže da se neophodni dokumenti moraju staviti na raspolaganje najkasnije nakon sudskog preispitivanja pritvora, to je jednostavno odraz postojećeg minimalnog standarda od kog se ne sme odstupati, uspostavljenog u skladu sa članom 5(4) ECHR-a. Zapravo, Direktiva predviđa pristup takvim dokumentima ranije, što pokazuje izraz „najkasnije“.
- U tradiciji prava EU, poštovanje prava odbrane zaštićeno članom 48. Povelje je najvažnije u donošenju odluka koje negativno utiču na pojedinca. Prava odbrane uključuju pravo na saslušanje, što zahteva pristup spisima predmeta, koji proizlazi iz prava odbrane u sudskoj praksi CJEU-a. Opšti sud EU je naveo:

„Načelo poštovanja prava odbrane zahteva, pre svega, da se dotični subjekat mora obavestiti o dokazima koji su mu predloženi radi opravdanja mere koja negativno utiče na njega. Drugo, mora se pružiti mogućnost da delotvorno iznese svoj stav o tim dokazima (...) Shodno tome (...) dokazi koji se navode protiv tog subjekta trebaju biti otkriveni istovremeno ili što je pre moguće nakon usvajanja mere u pitanju“.⁵⁹

- Iako je kontekst različit (ovi predmeti se tiču usvajanja restriktivnih mera od strane institucija EU), ovaj pristup pokazuje da iz perspektive Povelje prava odbrane, uključujući pravo na saslušanje, su osigurana tokom administrativne faze, pre sledećeg sudskog preispitivanja. Upravni organ, koji treba da deluje zakonito, treba da sasluša stavove pogođenog lica u vezi sa suštinskom osnovom za odluku.
- Ovo se primenjuje a fortiori kada je lice lišeno slobode. Uhapšeno lice ima pravo da bude obavješteno o razlozima za njegovo hapšenje prema članu 6(2) i dokazima koji potkrepljuju te razloge iz člana 7(1). To omogućava licu, preko njegovog advokata, da formira stav o zakonitosti hapšenja i odluči da li će objaviti svoje stavove ili će iskoristiti pravo na ćutanje i osporiti hapšenje sudskim preispitivanjem. Nije odlučujuća činjenica što se ova kombinacija razloga i materijala (još uvek) ne pojavljuje u sudskoj praksi ECtHR-a, s obzirom na to da Direktiva nije ograničena potonjim i ima nameru da se nadoveže na isto.

Ovo su samo neke ideje, a vi ste očigledno slobodni da oblikujete svoje argumente. Kad ste zadovoljni osnovom za potraživanje prava na pristup dosijeu u policijskoj stanici, proces pozivanja na pravo je prilično jednostavan:

⁵⁹Predmet T-496/10 *Bank Mellat protiv Saveta* [ECLI:EU:T:2013:39](#), stav 53.

- ➔ Take action at the pre-trial stage, if you are there
- Insistirajte na tome da vam se da pristup spisima predmeta pre ispitivanja od strane policije, tužioca ili istražnog sudije, navodeći da se oslanjate na Direktivu;
- Objasnite da je ovaj pristup neophodan kako bi vam omogućio da procenite zakonitost hapšenja i da vaš klijent iznese stavove o sadržaju tvrdnje, s obzirom na njegovo pravo na ćutanje;
- Uverite se da je vaš zahtev evidentiran u policijskom protokolu, navodeći Direktivu. Ako pristup nije obezbeđen, razmotrite preporuku prava na ćutanje dok se ne dostavi sadržaj spisa i osigurajte da su evidentirani razlozi za odbijanje pristupa. Objasnite kako ovo odbijanje narušava vašu mogućnost da korisno savetujete klijenta i prisiljava klijenta da donosi odluke bez dovoljno razjašnjenja u pogledu njihovih potencijalnih posledica.
- ➔ Preduzmite radnje kako bi osporili kršenje pred sudom, ukoliko pristup nije obezbeđen, u skladu sa opštim pristupom navedenim u Priručniku „Primena prava EU u praksi“.
- Objasnite sudu zašto smatrate da član 7(1) daje pravo pristupa policijskom dosijeu pre ispitivanja;
- Utvrdite da pravo pristupa nije odobreno u skladu sa tim zahtevom (ovo bi trebalo biti jednostavno ako nacionalna proceduralna pravila ne dozvoljavaju pristup spisima predmeta u ovom trenutku, tako da je odbijanje pristupa jednostavno primena redovnog postupka).
- Utvrdite zašto je ovo oštetilo interese vašeg klijenta. Ako imate razloga da tražite pravno sredstvo (na primer, dato je priznanje ili pravo na ćutanje nije ostvareno) ovo može biti očigledno.
- Na osnovu povrede odredbi Direktive, potražite primenu pravnog sredstva (ništava radnja, isključivanje dokaza itd.).
- Pokažite sudske informacije o diskusiji o članu 7 (1) u različitim jurisdikcijama, pokazujući da je to pitanje koje treba razjasniti i predložite da sud treba zatražiti upućivanje na preliminarnu odluku CJEU-a.

2. Pristup spisima predmeta i delotvorno sudsko preispitivanje hapšenja/pritvora

Jednostavno osporavanje odnosi se na obezbeđivanje pristupa spisima predmeta nakon početnog ispitivanja, kako istraga napreduje. U tom smislu, polazna tačka je član 5(4) ECHR-a koji, kao što smo videli, zahteva pristup tim materijalima koji su neophodni za osporavanje pritvora kako bi se osigurala jednakost oružja u sudskom preispitivanju.

Uprkos relativno jasnoj prirodi sudske prakse u vezi sa članom 5(4), poštovanje ovog standarda nije uvek bilo dobro, sa nekim zakonima i praksom kojim se omogućavaju ograničenja pristupa spisima predmeta čak i kad je lice pritvoreno. Estonski zakon o krivičnom postupku, na primer, omogućava pravo pristupa dokumentima neophodnim za osporavanje pritvora, ali dozvoljava tužiocu da ograniči ovo pravo iz bitnih razloga. Čak i kada se čini da je pitanje rešeno zakonodavstvom, problemi mogu da se pojave u praksi. U Poljskoj, na primer, nove odredbe zahtevaju od tužioca da otkrije dokaze pomenute u nalogu za pritvor, što može dovesti u opasnost da se neki materijalni dokazi ne pominju i stoga nisu stavljeni na raspolaganje. U potrazi smo za načinima kako da koristimo član 7(1) da bismo to rešili.

a. Početna tačka: Član 7(1) ne podleže nikakvom odstupanju

Prva tačka koju treba naglasiti je da član 7(1) ne podleže nikakvom odstupanju. Član 7(4) daje osnov za ograničavanje pristupa materijalnim dokazima, ali posebno navodi da se ovo odnosi samo kao odstupanje od člana 7(2) i (3). Ove odredbe, o kojima se dalje govori u nastavku, odnose se na otkrivanje materijalnih dokaza koji nisu potrebni za osporavanje pritvora i sami se izražavaju kao „ne dovodeći u pitanje [član 7(1)]“. Član 7(1) ne priznaje odstupanje.

Ovo je u skladu sa sudskom praksom ECtHR-a o članu 5(4), koja priznaje da iako su dokazi poverljivi zbog razloga po nacionalnu bezbednost, zaštita tog materijala ne može se ostvarivati na štetu ograničenja prava odbrane i relevantnih dokaza koji moraju biti otkriveni, možda uz dopuštenja izdata s obzirom na njihovu poverljivu prirodu.⁶⁰

b. Osporavanje zakonskog ograničenja prilikom pristupa

Pretpostavimo da se suočavate sa zakonskom merom koja omogućava tužilaštvu da ograniči pristup spisima predmeta u pretpretresnoj fazi. Prethodna domaća sudska praksa to priznaje kao dopustljivo ako postoji dovoljna osnova. Šta uraditi?

- ➔ Izaberite vaše sredstvo (ovo može biti: (i) sudski podnesak / žalba protiv odbijenog zahteva za otkrivanje tužiocu; (ii) zahtev / regres pred pretpretresnim sudijom ili (iii) jednostavno zahtev sudiji koji je odredio pritvor).
- Argument: Član 7(1) nesumnjivo reprodukuje standard člana 5(4) ECHR-a, što je tumačeno jasnom sudskom praksom koja zahteva pristup dokumentima neophodnim za osporavanje pritvora. Član 7(1) ima direktan efekat i ne podleže nikakvim odstupanjima. U skladu sa tim, ne može se postaviti pitanje ograničavanja pristupa ključnim dokumentima koji su bitni za odluku o pritvoru. U meri u kojoj se tužilaštvo trudi da se osloni na ovlašćenja dostupna u skladu sa nacionalnim pravom, čija primena će dovesti do ograničenja prava iz člana 7(1), relevantne odredbe nacionalnog zakona moraju biti ukinute i pristup se mora obezbediti. Ako su odredbe diskrecione, član 7(1) smanjuje to diskreciono pravo na nulu.

c. Osporavanje „odluke tužioca“ o ograničenju

Razmotrite problem praktične prirode, npr. tužilac vam je otkrio neke dokaze koji potkrepljuju navode iz zahteva za pritvor, ali možda postoje i druge informacije u spisu koje su bitne. Šta uraditi?

- ➔ Izaberite vaše sredstvo (ovo može biti: (i) sudski podnesak / žalba protiv odbijenog zahteva za otkrivanje tužiocu; (ii) zahtev / regres pred pretpretresnim sudijom ili (iii) jednostavno zahtev sudiji koji je odredio pritvor).
- ➔ Argument: Član 7 (1) ima direktan efekat i zahteva pristup dokumentima koji su neophodni za delotvorno osporavanje pritvora. Svrha odredbe je da se osigura da odluka

⁶⁰Predmet [Dochnal protiv Poljske](#), pred. br. 31622/07 (Presuda od 18. septembra 2012), stav 87.

o pritvoru ne bude doneta na osnovu dokaza koje pritvoreno lice nije videlo, te da dokazi koji ukazuju protiv pritvora nisu zanemareni zbog nemogućnosti osumnjičenog lica da iznese argumente. Stoga se treba obezbediti pristup ne samo dokumentima koje navodi tužilac, već i onima koje sud smatra da imaju uticaj na njegovu odluku. To znači da bi sud trebalo da razmotri po sopstvenom predlogu da li postoje drugi delovi spisa predmeta koji su povezani sa njegovom odlukom i da se obezbedi da se oni dostave odbrani.

➔ Iz gore navedenog proizlazi da bi, u cilju osiguranja poštovanja prava Povelje na slobodu (član 6), koje obuhvata obaveze sudskog preispitivanja da u sudskoj praksi ECtHR-a, sud trebao isključiti da se tužilaštvo oslanja na dokaze koji nisu otkriveni i naredi otkrivanje drugih dokaza koje smatra materijalnim.

3. Pristup spisima predmeta u pretpretresnoj fazi - bez obzira na pritvor

a. Praznina u sudskoj praksi ECtHR-a

Bez obzira na pritvor klijenta, da li Direktiva pruža pravo pristupa spisima predmeta u pretpretresnoj fazi? Kao što je gore navedeno, ECtHR je priznao da praktična ograničenja „vremena i mogućnosti za pripremu odbrane“ pre suđenja mogu dovesti do povrede bitnih odredbi člana 6(3)(b) ECHR-a ukoliko je nemoguće pripremiti se za suđenje.⁶¹ Međutim, sudska praksa ECtHR-a nije od velike pomoći u pogledu traženja pristupa spisima predmeta ranije u postupku.

Sudska praksa ukazuje na to da obaveštavanje o optužbama, koje se mora dogoditi ranije u postupku, „ne mora obavezno uključivati otkrivanje pratećih dokaza kako bi se okrivljenom licu omogućilo da se pripremi za suđenje (...) Postojanje takvih dokaza ipak može zavisiti od rezultata tekuće istrage“.⁶² Iako to ukazuje na to da ograničenja pristupa moraju biti opravdana zbog razloga koji se odnose na istragu, nema dovoljno osnova za ECtHR da komentariše pretpretresna ograničenja. Sve što može učiniti je da utvrdi, nakon završetka postupka, da li je bilo kakvo ograničenje pristupa spisima predmeta prouzrokovalo štetu pravičnosti postupka u celini. On može komentarisati pretpretresna ograničenja u meri u kojoj se oni mešaju u pravo na delotvorno sudsko preispitivanje pritvora prema članu 5(4) ECHR-a, međutim postoji „praznina“ u sudskoj praksi u članu 6.

b. Stav Fair Trials-a: Član 7 (2) zahteva pristup pretpretresnom postupku, u zavisnosti od primene izuzetaka koji podležu sudskoj reviziji

Smatramo da je stav prema Direktivi korisniji:

- Prema članu 7(3), ostvarivanje prava na pristup svim materijalnim dokazima iz člana 7(2) izraženo je kao „najkasnije“ nakon dostavljanja optužnice sudu. Ovo odražava činjenicu da se na suđenju treba obezbediti potpuna jednakost oružja. Međutim, pravilo navedeno u članu 7(3) je da se takav pristup treba obezbediti "u predviđenom roku kako bi se omogućilo delotvorno ostvarivanje prava na odbranu", a ništa ne sprečava da se na ovo poziva u pretpretresnoj fazi.

⁶¹*Iglin protiv Ukrajine*, kako je navedeno u fusnoti 16, stav 60 ; *Vyerentsov protiv Ukrajine*, kako je navedeno u fusnoti 16, stavovi 73-76; *Öcalan protiv Turske*, kako je navedeno u fusnoti 16, stav 142

⁶²*Haxhia protiv Albanije*, kako je navedeno u fusnoti 36, stav 131.

- Naravno, član 7 (4) prepoznaje mogućnost ograničavanja takvog pristupa tamo gde bi to „moglo uticati na istragu koja je u toku“.⁶³ Međutim, odluku koja se poziva na ovu odredbu mora doneti sudija ili ona treba biti predmet sudskog preispitivanja. Ovo, zajedno sa članom 8(2) Direktive, stvara pravnu osnovu za pravosudni nadzor nad pristupom spisima predmeta u fazi pretpretresnog postupka, koji ne postoji samostalno u sudskoj praksi ECtHR-a. Sud koji ima nadležnost u pretpretresnoj fazi, ili preko tužioca zadužen za pretpretresnu fazu, treba da vodi postupak po ovom osnovu.
- Ovo obezbeđuje sredstvo u okviru kog bi trebalo doneti odluku o pristupu spisima predmeta u skladu sa Direktivom. Možete iznositi argumente na osnovu pojma „ostvarivanje prava odbrane“. Konkretno, možda ćete želeći da se pozovete na „čitav niz usluga“ koje se odnose na pravnu pomoć, kao što je priznato od strane ECtHR-a, uključujući „raspravu o predmetu“ i „prikupljanje dokaza koji idu u korist okrivljenog lica“. To su stvari za koje odbrana ima interes u pretpretresnoj fazi, što može biti teško bez pristupa spisima predmeta.

Na osnovu toga nudimo sledeće savete:

- ➔ Podnesite zahtev sudu nadležnom za pretpretresnu fazu (npr. istražni sudija, sud koji ima nadležnost nad tužilaštvom) tražeći pristup spisima ili osporavanjem odbijanja obezbeđivanja pristupa spisima predmeta.
- ➔ Argument: Član 7(2) pruža pravo na pristup svim materijalnim dokazima, u principu. U skladu sa članom 7(3), ovo mora biti predviđeno blagovremeno za ostvarivanje prava odbrane. Primena prava odbrane uključuje odgovaranje na korake koje preduzimaju istražni organi u fazi pretpretresnog postupka, uključujući pružanje dokaza koji mogu koristiti odbrani, prilagođavanje strategije odbrane ili čak traženje obustave predmeta ako je to dostupno po nacionalnom pravu
- ➔ Pravo pristupa spisima predmeta može biti ograničeno na osnovi koju predviđa član 7(4), posebno u vezi sa potrebama tekuće istrage. Međutim, mora postojati istinska potreba za istragom kojom se opravdava neobjavlivanje informacija, a ograničenje pristupa spisima predmeta mora se zadržati na minimumu koji je potreban da bi se ispunila ta potreba.
- ➔ Ovo podrazumeva zahtev od organa da opravda odbijanje pristupa pozivajući se na konkretne i potkrepljene elemente koji opravdavaju primenu ove zabrane, kako bi se omogućilo delotvorno sudsko preispitivanje ili, ako je organ sudija, da bi se motivisala njegova odluka upućivanjem na takva pitanja.
- ➔ Ovlašćenja po nacionalnom pravu tužioca/suda da ograniče pristup spisima predmeta po određenim osnovama vezanim za potrebe istrage (npr. član 302. španskog zakona, član 34. estonskog zakona, član 156. poljskog zakona) mora se tumačiti u svetlu ove obaveze.
- ➔ Identifikujte i navedite u zahtevu, u meri u kojoj je to moguće, moguće dokumente ili materijale koji mogu biti od značaja. Objasnite kako nepružanje ovih dokumenata ugrožava ostvarivanje prava odbrane, npr. osporavanje zakonitosti istražnih koraka.
- ➔ Ukažite sudiji/sudu kada osporavate odluku tužioca, da je u mogućnosti da se pozove na CJEU u vezi sa zahtevima člana 7. Direktive. Pogledajte Priručnik „Primena prava EU“ za više informacija o procesu.

⁶³Ovaj izuzetak mora se tumačiti sa ograničenjem: videti Preambulu 32 Direktive o pravu na informisanje.

4. Pristup spisima predmeta radi pripreme za suđenje

U svakom predmetu, član 7(3) zahteva da se omogući pristup materijalnim dokazima nakon dostavljanja optužnice sudu i da se blagovremeno osigura delotvorno ostvarivanje prava odbrane u fazi pretresa. Predložili bismo da cilj ovde bude izbegavanje situacija koje se naknadno priznaju kao povrede člana 6 (3) (b) ECHR usled neuspeha omogućavanja dovoljno vremena i mogućnosti za pripremu odbrane.

Na ovaj zahtev se može pozvati na osnovu člana 8(2), koji zahteva postojanje prava na osporavanje. Jasno je da ovaj zahtev ima smisla samo ako se tumači u okviru opšte obaveze država članica da osiguraju delotvorna pravna sredstva u pogledu kršenja prava EU, opštih načela prava EU jasnije izraženih u članu 47 Povelje. Oslanjajući se na ovo načelo, vi biste želeli tražiti pravno sredstvo kako biste sprečili povredu odredbi Direktive (npr. obezbeđivanjem odlaganja) ili tražiti retroaktivno pravno sredstvo (npr. ponovno suđenje, čime biste dobili mogućnost da efektivno komentarišete dokaze u žalbenom postupku ili ukidanje osuđujuće presude jer dokazi nisu obezbeđeni blagovremeno).

Na osnovu ovih zaključaka o značenju teksta - ovo su naši sopstveni, u iščekivanju tumačenja odredaba od strane CJEU-a - predložili bismo sledeće korake za pozivanje na Direktivu u ovom kontekstu.

- ➔ Identifikujte ograničenje na koje želite da se žalite i utvrdite, praktično, kako to ograničava vašu sposobnost da se pripremite za suđenje. Možda je korisno povezati ovo sa primerima povrede bitnih odredbi člana 6 (3) (b) ECHR-a, kao što su ona navedena iznad, jer će to pokazati da imate čvrstu osnovu za vaš zahtev.
- Tražite preventivno pravno sredstvo, ako je dostupno (npr. odlaganje) ili korektivno pravno sredstvo (žalba itd.) na osnovu člana 8(2) Direktive.

IV – SVEDOCI I OSTALI NEOSUMNJIČENI

A. PROBLEM

Praktičari često prijavljuju da se značajna šteta odbrani osumnjičenog ili okrivljenog lica može naneti različitim neformalnim oblicima ispitivanja koji se mogu vršiti pre nego što formalno stekne taj status. Konkretno, inkriminišuće izjave mogu biti date od strane lica u neformalnom kontekstu, koje se već tada, kako je dozvoljeno, formalno mogu koristiti protiv njega, ili koje mogu najmanje uticati na razvoj istrage u budućnosti.

B. ECHR KAO OSNOVA

1. Koncept biti „optužen“

Član 6. ECHR-a potvrđuje prava licu u prepretnosnoj fazi kako bi se osigurala pravičnost postupka u celini. Standardna izjava je da ove garancije postaju primenljive kada neko postane „optužen“ u smislu člana 6. Ovo može biti u trenutku kada zvanično postane osumnjičeni u smislu nacionalnog prava. ECtHR navodi:

Taj koncept je „autonoman“; mora se shvatiti u smislu značenja Konvencije, a ne samo u smislu njegovog značenja u domaćem pravu. Stoga se može definisati kao „zvanično obaveštenje pojedincu od strane nadležnog organa o navodima da je počinio krivično delo“, definicija koja takođe odgovara testu da li je „položaj [osumnjičenog lica] bio značajno pogođen“ (...) „Optužba“ može u nekim predmetima imati oblik drugih mera koje nose implikaciju takvog navoda i koje takođe značajno utiču na položaj osumnjičenog lica (...). Zakonodavstvo dotične države je svakako relevantno, ali ono ne pruža više od polazne tačke (...) Istaknuto mesto u demokratskom društvu po pravu na pravično suđenje podržava „suštinsku“, a ne „zvaničnu“ koncepciju „optužbe“ na koju se odnosi član 6; ona usmerava sud da se osvrne na pojavljivanje i ispita stvarnost postupka u pitanju kako bi utvrdio da li je došlo do „optužbe“ u smislu člana 6 (...). Konkretno, položaj podnosioca predstavke prema važećim domaćim pravnim propisima mora biti ispitan u svetlu predmeta i svrhe člana 6, odnosno zaštite prava odbrane.⁶⁴

2. Svedoci koji su/postanu osumnjičeni

Primenom gore navedenog pristupa, ECtHR se približio prepoznavanju da, kada organi imaju opravdane razloge za sumnju na lice, ono postaju „optuženo“ u okviru ove definicije, što znači da dobija pravo na odbranu. Nedavna ponovljena izjava o tome je sledeća:

⁶⁴Predmet [Mikolajova protiv Slovačke](#), pred. br 4479/03 (Presuda od 18. januara 2011), stavovi 40-41.

*Pozivajući se na primenu zaštitnih mera iz člana 6, sud smatra da lice stiže status osumnjičenog ne kada se ist njemu zvanično dodeli, već kada domaći organi imaju opravdane razloge za sumnju da je to lice uključeno u krivično delo (...).*⁶⁵

Ovakav pristup je prvobitno proizašao iz predmeta *Brusco protiv Francuske*,⁶⁶ koji se odnosio na stare zakonske odredbe koje su odavno izmenjene.

Na osnovu sudskog naloga lice je pozvano da se pojavi kao svedok i pritom je zadržano u policijskom pritvoru zbog ispitivanja iako, prema domaćem pravu, lice ima status svedoka. ECtHR primećuje da je u ovom trenutku svedočenje drugih svedoka već dalo razlog za sumnju na podnosioca predstavke da je učestvovao u izvršenju krivičnog dela i da je, kada je pozvano da se pojavi i kada je zadržano na ispitivanju, već bilo „optuženo“ u okviru značenja člana 6, uprkos tome što je lice imalo formalan status svedoka prema nacionalnom pravu. Shodno tome, neuspehom da se to lice informiše o njegovom pravu na ćutanje izvršena je povreda bitnih odredbi člana 6.

Primenom ovog pristupa, ECtHR stoga utvrđuje povredu bitnih odredbi člana 6. kada se inkriminišuća izjava koju je lice dalo u kontekstu kada je bilo objektivno pod sumnjom, ali kada nije bilo poznato sa pravima na pravnu pomoć i ćutanje, koristi protiv njega u kontekstu osuđujuće presude; nasuprot tome, kada je dolazak u potpunosti dobrovoljan, u okolnostima kada policija nije imala razloga da sumnja na lice, ne dolazi do povrede. Na primer:

- *Povreda nastala zbog neuspeha da se lice zaustavlja na putu, protiv koga je već postojala sumnja zbog krađe dizel goriva, obavesti o njegovom pravu na ćutanje i pravnoj pomoći pre postavljanja pitanja o delu, kada se njegova izjava koristi na suđenju;*⁶⁷
- *Povreda nastala zbog neuspeha da se obavesti lice koje je ispitivano u kontekstu zahteva druge države za uzajamnom pravnom pomoći, u kom kontekstu lice nije imalo status osumnjičenog, o njegovom pravu na ćutanje, uprkos činjenici da je uzajamna pravna pomoć otkrila da postoje dokazi koji ukazuju na to da je lice počinilo krivično delo;*⁶⁸
- *Ne postoji povreda kada je lice, jedno od mnogih ispitanih kao svedoci, dobrovoljno priznalo u potpunosti, bez vršenja daljeg ispitivanja dok to lice ne dobije pravni savet.*⁶⁹

C. RELEVANTNE ODREDBE DIREKTIVE

Ključna odredba ovde je član 2(1), kojim se definiše područje primene Direktive *ratione personae* i *temporis*. On navodi:

⁶⁵[Bandeltov protiv Ukrajine](#), kako je navedeno u fusnoti 9, stav 56.

⁶⁶Predmet [Brusco protiv Francuske](#), pred. br 1466/07 (Presuda od 14. oktobra 2010).

⁶⁷[Zaichenko protiv Rusije](#), kako je navedeno u fusnoti 10

⁶⁸[Stojkovic protiv Francuske i Belgije](#), kako je navedeno u fusnoti 10.

⁶⁹[Bandeltov protiv Ukrajine](#), kako je navedeno u fusnoti 9.

„Ova Direktiva se primenjuje **od trenutka kada nadležni organi država članica obaveste lice da je osumnjičeno ili okrivljeno za činjenje krivičnog dela** pa do završetka postupka, pri čemu se misli na konačno rešavanje pitanja da li je osumnjičeno ili okrivljeno lice počinilo krivično delo, uključujući, ako je to potrebno, određivanje sankcije i odlučivanje o žalbi“ (naglasak dodat).

Takođe bitne su i Preambule 19. i 28. Direktive:

‘(19) (...) informacije [o proceduralnim pravima] bi tokom postupka trebalo pružati brzo, a **najkasnije pre prvog formalnog ispitivanja** osumnjičenog ili okrivljenog lica od strane policije ili od strane drugog nadležnog organa.

(28) (...) Informisanje osumnjičenog ili okrivljenog lica o krivičnom delu za koje se sumnjiči ili za čije činjenje je okrivljeno trebalo bi sprovesti brzo, a **najkasnije pre njihovog prvog formalnog ispitivanja** od strane policije ili drugog nadležnog organa(...)

Takođe treba napomenuti da svaka od materijalnih odredbi Direktive nameće obaveze državama članicama u korist „osumnjičenog ili okrivljenog lica“ (videti član 3(1), 4(1), 6(1) i 7(2)). Ovaj izraz nije drugačije definisan.

D. PRIMENA DIREKTIVE U PRAKSI

1. Preliminarna tačka: Očigledno ograničeno područje primene Direktive

a. Tekst člana 2.

Iz teksta Direktive se odmah vidi da pokušava da definiše područje primene zaštite referencom na trenutak kada je lice „obavešteno“ da je osumnjičeno ili okrivljeno. Ovo je posebno slučaj u svetlu referenci u preambulama na „prvo formalno ispitivanje“; iako ovi termini nisu drugačije definisani, izgleda da sugerišu da obaveštenje o proceduralnim pravima i optužbama treba dati pre formalnog ispitivanja.

Međutim, područje primene odredaba Direktive, koje se ne odnose na nacionalno pravo, mora se smatrati da ima autonomno značenje. A odredbe direktiva moraju se tumačiti u skladu sa ECHRP-om, kao minimum. Garancije iz člana 6, kao što smo videli, primenjuju se od trenutka kada su interesi lica „znatno pogođeni“ i to efektivno znači da se, prema uslovima ECHR-a, lice „tereti“ „kada domaće vlasti imaju opravdane razloge za sumnju da je to lice učestvovalo u krivičnom delu“.⁷⁰

Usko tumačenje Direktive dovelo bi do situacije da lica koja, prema ECHR-u, budu „optužena u krivičnom postupku“ nemaju zaštitu prema Direktivi - uprkos činjenici da Direktiva ima za cilj da se nadoveže na član 6. ECHR-a. Direktiva bi bila lišena korisnog učinka ukoliko bi države članice mogle pokrenuti postupak protiv lica, u smislu člana 6. ECHR-a, izbegavajući obaveze

⁷⁰Predmet *Bandeltov protiv Ukrajine*, kako je navedeno u fusnoti 9, stav 56.

koje su im izrečene kako bi za zaštitu prava tih istih lica.

b. Stav Fair Trials o području primene Direktive

Shodno tome, mi predlažemo da ovo bude samo slučaj oprezne izrade zakona i da lice koje se „tereti“ u smislu člana 6 ECHR-a uživa prava po Direktivi. Lice koje postane „osumnjičeno ili okrivljeno“ uživa prava prema Direktivi, ne samo kada mu se prema nacionalnom pravu dodeli status osumnjičenog, već kad god su njegovi interesi „bitno pogođeni“, a posebno „kada domaći organi imaju opravdane razloge na sumnju da je to lice umešano u krivično delo“.

2. Utvrđivanje povrede

U principu, vaš pristup će biti vezan za priznanja ili druge dokaze koje je dao klijent pre nego što je zvanično bio pod sumnjom. To bi moglo biti u brojnim različitim procedurama (među kojima su pomenuto zaustavljanje na putu, neformalno ispitivanje u policijskoj stanici, zvanično ispitivanje kao svedoka i pružanje dokaza pod merama prisile). Čim otkrijete da ovaj dokaz ima uticaja na postupak (npr. opravdanje dalje i.

- ➔ Identifikujte izjave ili druge dokaze date izvan konteksta formalnog ispitivanja klijenta kao osumnjičenog.
- ➔ Utvrdite da li je ova informacija data potpuno dobrovoljno ili da li je je dobijena sa ciljem da se koristi protiv vašeg klijenta.

Jednom kada ste identifikovali problematične izjave / dokaze, trebalo bi da nađete osnovu da kažete da su isti uzeti u suprotnosti sa Direktivom zbog nepoštovanja pojedinačnih prava iz člana 3 i / ili optužbi iz člana 6. Direktive. Želite da delotvorno identifikujete stvari koje sugerišu da je lice još u fazi prikupljanja dokaza, bilo pod sumnjom. Bilo bi logično tražiti stvari koje proizlaze iz sudske prakse ECtHR-a:

- ➔ Pregledajte spise predmeta i identifikujte objektivne elemente koji ukazuju na to da je klijent bio pod sumnjom u trenutku izvršenja te radnje, npr.:
 - Dokazi dobijeni od drugih svedoka / osumnjičenih, u posedu istražnih organa, koji su bili okrivljujući za klijenta; i
 - Postupak koji je usledio (na primer, prisiljavajući postupak za predaju dokumenata) sproveden je kao korak u krivičnoj istrazi protiv klijenta.

Na osnovu toga, tada želite da utvrdite da li je to bilo usklađeno sa Direktivom, a posebno da li je klijentu data informacija o optužbi i njegovim pravima u skladu sa članovima 3. i 6. Direktive.

- ➔ Utvrdite da li je u tom trenutku preduzeti korak bio usklađen sa Direktivom:
 - Ako je korak bio preduzet u pisanoj formi (npr. obaveštenje koje zahteva pružanje informacija ili dokumenata), pregledajte ovo i pogledajte da li sadrži bilo kakvu informaciju o proceduralnim pravima ili optužbi;

- Ako se korak upisuje u zapisnik sudije, policije itd., proverite da li se spominju ta pitanja; i
- Razgovarajte sa klijentom i pitajte ga o ovome. Ako potvrdi da mu nije data nikakva informacija, koristite ove dokaze kao prilog za vaš prigovor (u nastavku). Osim toga, utvrdite sa klijentom da li bi postupio drugačije da je bio upoznat sa svojim pravima.

3. Tražite pravna sredstva

Vrsta prigovora koji ćete podneti će zavisiti od toga u kojoj ste fazi postupka. Ako ste u pretpretresnoj fazi, i dalje možete tražiti sprečavanje daljeg istražnog postupka, menjanjem optužbi koje se zasnivaju na ranije dobijenim dokazima, ili možete tražiti da se osigura da nadležni sud ne uzima obzir svaki dokaz prikupljen suprotno zakonu.⁷¹ U svakom slučaju, pozivate se na sud da obezbedi efekat Direktive:

- ➔ Pozovite se na Direktivu pred nadležnim sudom.
- Direktiva se primenjuje na „osumnjičeno i okrivljeno lice“ i primenjuje se od trenutka kada je lice „optuženo“ u smislu člana 6. ECHR-a. To tumači ECtHR u smislu da se lice optužuje kada vlasti imaju opravdane razloge da veruju da je lice počinilo krivično delo.
- Iz sledećih razloga (npr. organi su već ispitali jednog svedoka koji je optužio klijenta), ovaj test je ispunjen i službenik organa je trebao da obavesti „svedoka“ da je osumnjičen za krivično delo i da pruži informacije zahtevane članovima 3. i 6. Direktive.
- Zbog neuspeha / odluke da to ne učini, klijent je donosio odluke o vođenju svoje odbrane (npr. priznanje, predaja dokumenata) bez potpunog razumevanja posledica toga.
- Shodno tome, kako bi se osigurala delotvornost Direktive i zaštitila pravičnost postupka, sud mora ispraviti svako prejudiciranje nastalo prilikom donošenja odluke. Stoga se svaki istražni postupak koji je osnova za kršenje Direktive treba deklarirati tako da se ne uzima u obzir / odbacivanjem svih dokaza prikupljenih kao rezultat povrede odredbi Direktive.
- Čak i ako su dokazi prikupljeni pre nego što lice postane osumnjičeno, sud mora osigurati da njegova odluka nema nikakvu kontaminaciju od povrede odredbi Direktive, čiji uticaj mora biti potpuno poništen.

⁷¹Videti Priručnik „Primena prava EU u praksi“ za opširniju diskusiju o pitanju pravnih sredstava

ZAKLJUČAK

Praksa ECtHR-a na ovu temu je obilna, ali ne i iscrpna, a neke ključne oblasti nisu istražene. Kada postoje slučajevi povreda bitnih odredbi, ovo je često posledica specifičnih činjenica u predmetima, od kojih je potrebna ekstrapolacija kako bi se došlo do vodećih načela. Direktiva, u nametanju zajedničkih standarda u oblasti prava na informisanje u krivičnom postupku, obezbeđuje strukturalniji normativni okvir u kojem će se donositi odluka na lokalnom nivou koja će se sudski kontrolisati.

Fair Trials se uz oprez nada da će ova direktiva zaista pomoći u krivičnoj odbrani. Načela osnovnih prava EU koja se odnose na pristup dokumentima i poštovanje prava odbrane imala su značajan uticaj, npr. kroz prisiljavanje objavljivanja bitnih informacija u kontekstu postupaka nacionalne bezbednosti UK, koja je vrlo restriktivna u pogledu prava odbrane u nedavnom predmetu ZZ.⁷² Nadamo se da će CJEU doneti robustne presude u krivičnom kontekstu na osnovu Direktive.

Tokom tekućeg tumačenja Direktive od strane CJEU-a, kroz ovaj Priručnik, nastojali smo da jasno razjasnimo stav o Direktivi i pokušali smo da na eksplicitni način ukažemo na izvor našeg pravnog pristupa. Međutim, u potpunosti prihvatamo da postoje i drugi stavovi. Molimo vas ne oklevajte da nam date povratne informacije o ovom Priručniku: recite nam da li vam je bio od koristi, da li se ne slažete oko nekih stavova i zbog čega.

- Takođe vas podstičemo da se uključite u Fair Trials i mreže kojima koordinišemo:
- Kontaktirajte nas kako biste nas obavestili kako se vaše iskustvo poziva na Direktivu.
- Obavestite nas da li sudovi donose pozitivne odluke na osnovu primene direktiva.
- U slučaju nastanka pitanja tumačenja, razmislite o putu CJEU-a: pogledajte Priručnik o primeni EU zakona, naš izveštaj iz 2014 o strateškim pristupima CJEU-a⁷³ i našu online video obuku o preliminarnom postupku u krivičnoj praksi.⁷⁴
- Posetite našu veb stranicu www.fairtrials.org redovno radi ažuriranja o ključnim događajima koji se odnose na direktive, i vesti o mogućnostima pohađanja obuke.
- Obratite nam se u slučaju da ne postignete rešenje u okviru suda, jer mi možemo istražiti i druge opcije poput podnošenja žalbi Evropskoj komisiji.
- Uključite se u podizanje pitanja u domaćem kontekstu: pogledajte naš rad „Razvojni put pokreta zaštite prava odbrane na nivou EU“ (eng: Towards an EU Defence Rights Movement)⁷⁵ za konkretne ideje o članovima, parnicama, konferencijama itd.

**Fair Trials Europe
Savetodavni panel
pravnih stručnjaka**

Mart 2015.

⁷²Predmet C-300/11 ZZ [ECLI:EU:C:2013:363](http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/REGULATIONS/?uri=CELEX:62013C0363).

⁷³ Fair Trials, *Strateški pristupi parničnom postupku pred CJEU u odnosu na Mapu puta za primenu direktiva i EAW-a, 2014*, dostupno na <http://www.fairtrials.org/wp-content/uploads/140818-CJEU-meeting-report.pdf>.

⁷⁴ Dostupno na <http://www.fairtrials.org/fair-trials-defenders/legal-training/online-training/>.

⁷⁵ Fair Trials, *Strategije za sprovođenje Mape puta za primenu direktiva: Razvojni put pokreta zaštite prava odbrane na nivou EU*, februar 2015, dostupno na: <http://www.fairtrials.org/wp-content/uploads/5A-IMPLEMENTATION-MOVEMENT-PAPER.pdf>.

Ova publikacija je izrađena uz finansijsku podršku Programa za pravosuđe Evropske komisije. Sadržaj ove publikacije je isključiva odgovornost Fair Trails Europe i ne može se na bilo koji način smatrati da odražava stavove Evropske komisije.

